

KRIZSÁN LÁSZLÓ

BENYOVSZKY ÁZSIÁBAN

Terebess Kiadó, Budapest, 2003

TARTALOM

A Péter-Pál erőd foglya
Irány Szibéria
Az ős-GULAG
Tervek a szabadulásról
Afanázia legendája
A felkelés
Benyovszky leltárának egy lapja
A Bolserecki kiáltvány
A Bolserecki kiáltvány utóélete és helye az orosz történelemben
A „Szent Péter” vitorlát bont
Japán partjainál
Utolsó zendülés a „Szent Péter” fedélzetén
Benyovszky kísérőinek sorsa
Benyovszky Móric
A tanulmányhoz felhasznált levéltári és fontosabb irodalmi források

A Péter-Pál erőd foglya

Azon a helyen, ahol Pétervár alapításával Nagy Péter cár 1703-ban „ablakot nyitott” Európára, elsőnek egy várbörtönt építettek fel.

A Péter-Pál névre keresztelt erőd öles falai megállították a külső ellenséget, kazamatái pedig elrejtették a nagy Orosz Birodalom önálló gondolkodóit, akiknek teste - népboldogító eszméikkel együtt - a nyirkos cellákban foszlott szét.

1769 őszén a Péter-Pál erődnek magyar foglya is volt. Az első honfitársaink közül, aki e híres börtön foglya lett.

A rab neve, mint négy földrész szabadságmozgalmainak részese, később az egész világon ismertté vált. Ám sokan - tájékoztatlanságból - csak kalandornak tudták, és így ismerik ma is.

A magyar fogoly kihallgatását végző orosz tisztviselők igyekeztek minden bizonyítékot beszerezni vádjuk, Oroszország belső rendje ellen irányuló szervezkedés bizonyítására.

Tudták, hogy az 1741-ben, a felső-magyarországi Verbón született Benyovszky Móric Aladár már gyermekfejjel megjárta a nyugat-európai csatateret. Sokszor megsebesült és még többször kitüntette magát, olyannyira, hogy huszonnégy éves korára már lovasezredet vezényelt.

Amíg Benyovszky Móric harcolt a királynőért, rokonai azon mesterkedtek, hogy megszerezzék a háborúban elesettnek vélt ifjú apai örökségét. A harcokból egészségesen és újabb kitüntetésekkel hazatérő Benyovszky megdöbbenve tapasztalhatta, hogy hontalanná vált. A verbói kúriában már az álnok rokonok ültek, és ők arattak egykori birtokain. Katona módra cselekedett. Felfegyverezte a hozzá még hű jobbágyokat, és erővel vette vissza jussát.

A birtokfoglalók menekültek. Meg sem álltak Bécsig, és Mária Terézia előtt felségsértő fegyveres felkelésnek állították be rokonuk akcióját.

Megdöbbentő, hogy az udvar, minden vizsgálat mellőzésével, elfogatóparancsot adott ki a tiszttal, aki annyiszor kockáztatta életét a Habsburg birodalomért és a királynőért.

E helyzetben Benyovszky egyedül Lengyelország felé menekülhetett. Itt nem a Habsburgok uralkodtak, hanem II. Katalin cárnő mindenható orosz kormányzója. A menekülés helyének megválasztásában legdöntőbb az a körülmény lehetett, hogy a család egy Lengyelországban elhalt tagja az ifjú Benyovszkyra hagyta birtokát.

Az új földesúr, aki lengyelországi tartózkodását csak átmenetinek tekintette, és dolga végeztével Indiába szándékozott utazni, mégis Lengyelországban maradt. Az orosz hódítók ellen felkelt lengyel hazafiak kérték segítségét. Benyovszky habozás nélkül felajánlotta szolgálatait a Bari Konföderációnak.

A Konföderáció a köztársaságért küzdött a monarchia ellen, a függetlenségért az orosz elnyomással szemben.

E magasztos eszmékért Benyovszky Móric négy ütközetben vezényelt egy huszárezredet. Az ellenséggel való ötödik csatározás alkalmával maga is fogságba esett. Sebesülten vánszorgott a foglyok menetében Kijeven keresztül Kazányba.

Kazány lakosságának túlnyomó többsége tatár volt. Saját előjáróik irányítása alatt éltek egészen 1552-ig, amikor Rettenetes Iván orosz seregei foglalták el a várost. Az ősi mongol építmények és jelvények helyén pravoszláv templomok épültek, s hogy a kazányi hódítás

emléke örökké éljen, a cár, aki meghonosította ezt az uralkodói elnevezést, felépítette a Moszkva jelképévé vált Vaszilij Blazsennij székesegyházat a Vörös téren.

Ám a kazanyi tatár kánságban és az ekkor leigázott környező, nagyrészt finnugor törzsek körében is olyan emléket hagyott az orosz hódítás, amelyet soha nem tudtak elfelejteni.

1769 folyamán az orosz igazgatással szemben többfelé engedetlenségi mozgalmak támadtak, melyeket a nagyszámú lengyel hadifogoly megjelenése a városban jelentősen felerősített. Titkos összeesküvő csoportok szerveződtek, és hamar megtalálták a kapcsolatot a hadifoglyok között legmagasabb katonai rendfokozatot viselő Benyovszkyval. A kapcsolatuk kiépülését jelentősen segítette az a körülmény, hogy Benyovszky nem fogolytáborban lakott, hanem mint főtiszt - aki ezt anyagilag is megengedhette magának - egyedülálló házat bérelt.

Az összeesküvők 1769. november 6-ra tűzték ki a felkelést. Megállapodásuk szerint a tatár elégedetlenek ekkor egyesültek volna a lengyel hadifoglyokkal.

De semmi nem történt.

A tatárok értesültek arról, hogy valaki elárulta a készülő felkelést, így nem a helyőrség ellen, hanem a bazárba vonultak. A lengyeleket „elfelejtették” értesíteni.

Így esett meg, hogy november 7-én éjjel - amikor Benyovszky kopott tatárkaftánban, éppen valami barkácsolással foglalkozott - egy különítmény kopogott szállása ajtaján.

A különítményt vezető tiszt, látva az ajtót nyitó férfi öltözékét, ráivallt:

- Itthon van az urad?

- Fönn az emeleten.

A tiszt kiragadta Benyovszky kezéből a gyertyát, kíséretével együtt felnyomult az emeletre.

Benyovszky pedig gyorsan magához vette pénzét, majd kilépett az ajtón és kívülről bezárta, eltorlaszolta azt.

A nem messze, ugyancsak különálló házban lakozó hadifogolytársához, a svéd Adolf Windblatthoz menekült. Még hajnal előtt sikerült kijutniuk a városból.

Előbb falvakban bujkálva haladtak, majd felbátorodva előfogatot béreltek és Csebokszar, Kozmogyemjanszk érintésével, szinte kényelmes utazással érkeztek meg Nyizsnij-Novgorodba, amely akkoriban Oroszország kereskedelmi központjának számított. Itt könnyűszerrel szereztek be magas rangú államhivatalnoki egyenruhákat, s mint a kizsari kormányzónak Szentpétervárra utazó megbízottai kopogtak be a helyi kormányzóhoz.

A kormányzó szívesen fogadta a vendégeket. Tiszteletükre vacsorát adott, a kormányzósági palotában szállásolta el őket, s gondoskodott utazásuk zavartalanságáról.

A két menekülő így váltott lovakon, postakocsikon a legnagyobb biztonságban, államköltségen, szinte repült célja felé. Moszkva, Tver és Novgorod érintésével alig két hét alatt értek Pétervárra.

Benyovszkyék - addigi vakmerőségeiket tetéztve - a tisztviselői egyenruhát tengerészgúnyára cserélték, és hajójukról lemaradt angol matrózoknak adták ki magukat. De hajót nem találtak. Végül egy német származású patikus, akivel Benyovszky a városban ismerkedett meg, afeletti örömeiben, hogy anyanyelvén beszélhet, összehozta egy holland hajóskapitánnyal, aki jó pénzért késznek mutatkozott a két személyt a legközelebbi holland kikötőbe szállítani. Éjfélre beszéltek meg találkozót a Nyéva hídjára, melynek közelében horgonyzott a kapitány hajója.

De a rendőrség, úgy látszik, nagyobb vérdíjat ígért a kialkudott viteldíjnál, mert a hídon rendőrök, katonák rontottak a menekülőkre és a Péter-Pál erődbe hurcolták őket.

A várbörtön hatalmas kapuja, mint valami roppant szörny kitátott szája, mohón elnyelte az érkezőket. Benyovszkynak a dantei intelem jutott eszébe:

„Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!”

A Péter-Pál erőd kapuja nem sokban különbözött a pokol tornácától. Ez a kapu a rabok előtt csak kétszer nyílt meg: ha kivégezni vitték őket, vagy örökös száműzetésbe, Szibériába. A kazamatákban elpusztult foglyok előtt nem nyitottak kaput. Őket a várfalakról lökték a Nyévába.

Irány Szibéria

Benyovszky Móric elfogását az orosz rendőri és katonai szervek oly kimagasló eredménynek tekintették, hogy Panyin gróf vezetésével rendkívüli bizottságot hoztak létre kihallgatására.

Három napig „szoktatták” az erőd dohos levegőjéhez, meg kenyérből és vízből álló étrendjéhez, amíg a gróf elé vezették. Panyin bemutatta Benyovszkynak mindazon okmányokat, amelyek vezető, sőt szervező szerepét bizonyították a kazányi oroszellenes felkelésben. Benyovszky semmit nem tagadott, de semmit sem közölt. Talányos feleleteivel sikerült elérnie, hogy csaknem az egész napot a gróf jól fűtött szobájában tölthette.

A kihallgatás után a fogoly lábára béklyót vasaltak nehéz vasgolyóval.

A további kihallgatásokon Benyovszky választ kapott arra a kérdésre, amely a kazányi kaland óta foglalkoztatta:

- Ki árulta be az összeesküvést?

A tettes egy bazári zsidó kereskedő volt, aki a tatár konkurenciától próbált oly módon szabadulni, hogy a készülő mozgalomról tudomására jutott adatokat besúgta a kazányi orosz kormányzó kocsisának. Benyovszky látta is a besúgót, akit Panyin gróf a fővárosba hozatott és ott is marasztalta, mivel az félt visszatérni a tatárok közé. Az árulásért kifizetett vérdíjból bőven futotta egy új üzlet berendezésére a fővárosban.

A harmadik kihallgatás némi reményt ébresztett Benyovszkyban. Nyilatkozatot íratnak vele arról, hogy szabadulása után nem teszi lábát Oroszország területére, és nem lép fel annak törvényes rendje ellen.

A reménynek e nyilatkozat gyújtotta halvány lángja csak néhány napig pislákol. December negyedikéig. E nap éjjelén egy tiszt vezetésével katonák jöttek cellájába. Levették a láb-bilincset, meleg csizmát húztak lábára, majd újra megvasalták. Subaszerű birkabőr-bundába öltöztették, prémsapkával.

- Visznek Lengyelországba - gondolta, s e hite még inkább megerősödött, amikor a rettenetes kapu feltárult és a szán irányt vett nyugat felé.

De hamarosan kelet felé fordultak, s Benyovszky felismerte azokat a falvakat, melyeken nemrég keresztülutazott, ellenkező irányban.

Becsapták! Csúnyán rászedték, amikor nyilatkozatot íratnak alá arról, hogy többé nem tér vissza Oroszországba! Most meg ezek viszik erőszakkal egyre beljebb Szent Oroszország belsejébe!

Szibériába!

* * *

A városon kívül hórulasz állította meg a Benyovszkyt szállító szánt. A torlasz mellett táborüz lobogott. Körülötte kozákok melegedtek és egy bilincsbe vert fogoly. Adolf Windblatt. Őt már korábban útnak indították, és a kísérők beszélgetéséből azt is megtudta, hogy végső úti céljuk Kamcsatka, a nagy birodalom legtávolabbi fegyenctelepe.

Itt a behavazott országúton már nem volt lehetőség fellebbezésre. A tárgyaláson a ravasz Panyin gróf azt a reményt ébresztette a fogolyban, hogy hazabocsátják, vagy Lengyelországba kísérik. Így elkerülte Benyovszky tiltakozását a szibériai száműzetéssel szemben, mert aligha tudta volna a jog és törvényesség alapján megindokolni, hogy hadifogolyként miért vetnek a politikai rabok sorsára egy nem orosz alattvalót.

A bánat és reménytelenség úgy borította el Benyovszky lelkét, mint a nagy orosz pusztákat a kietlen hóesés. Szinte minden méternyi haladásért súlyos erőfeszítésekkel kellett fizetniük. Fogoly és kísérő egyaránt szidalmazta azokat, akik ilyen ítéletidőben indították el a transzportot. A foglyok - nem minden alap nélkül - arra is gondoltak, hogy nem kötéllal vagy hóhərbárddal, hanem elegánsan, az orosz tél közreműködésével akarják elpusztítani őket.

Keserves napok, hetek teltek el. Benyovszky sebe - a hómezőkön, szél- és hóviharak orkánjában erőltetett menetelés vagy inkább vánszorgás közben - kiújult.

A beteg Benyovszky számára valóságos megváltást hozott a zord időjárás miatt beiktatott pihenő az ősi orosz városban Vladimírben.

A lakók élelmet, friss tejet vittek a száműzötteknek. A hosszú éhezés után a túltáplálkozás veszélye fenyegette a legyengült szervezeteket.

De nem csak jobb élelmet, hanem új útitársakat is kaptak. Ezek is a társadalom „jobbik” részéből jutottak fegyencsorsra. Panov gárdatiszt, Sztyepanov kapitány és Baturin tüzérezredes. Társadalmi állásuk mellett bűnük is azonos volt: kritizálták az önkényt, az uralkodó visszaéléseit, és megpróbálták ellene valamit tenni. Vaszilij Panovot a pétervári társadalmi elit különlegesen éles eszű embernek, valóságos zseninek tartotta. Panov elméjét csak becsületesége múlta felül. Bátran beszélt a II. Katalin cárnő és környezetének erkölcsi romlottságáról, a nép nyomora árán megvásárolt fényűzésről és az uralkodónő feslett életéről, szeretőinek, az állampénzen hizlalt udvari bikák szégyenletes hivalkodásairól. A gárdatiszt ezért nem vezényelt tisztelgést az egysége előtt elvonuló cárnőnek és az éppen soros szeretőnek, Grigorij Orlovnak. Ezért került a kamcsatkai száműzöttek transzportjába.

A „bűnügyek” javarészét ekkoriban a cárnő elleni sértések alkották. A gyalázkodás nem a nép részéről nyilvánult meg. A rabszolgasorban tartott muzsik mit sem látott az udvar életéből. De a rangos emberek annál többet. Szemeik előtt zajlottak le azok az események, amelyek a legmerészebb fantáziát is elhalványították. Katalin például, még férje III. Péter cár életében, harmadik, nem a cártól származó gyermekének születését valami olyan furfanggal tartotta titokban, ami rokonságot mutatott az örült Nero beteges tobzódásaival. Katalin, hogy oka legyen az elvonultságra, bokaficamot színlelt, majd rábeszélte hűséges belső inasát, Skurint, hogy gyűjtsa fel házát. A tűz látványára - gondolta Katalin - a cár majd a helyszínre siet, mert a tűz tombolását III. Péter a legnagyszerűbb látványnak tartotta.

Katalin nem csalódott. Amíg férje szeretője társaságában a lángokban gyönyörködött, megszülte és nyomban dajkaságba adta a kis Alekszejt.

A másik fogoly, akit a cárnő Kamcsatkára küldött: Ippolit Sztyepanov, a moszkvai kormányzás egyik legjelentősebb földesura volt. Sztyepanov naivan hitt a III. Péter meggyilkolása után egyeduralkodóvá emelkedett Katalin cárnő „felvilágosult” kormányzási módszereket hirdető nyilatkozatainak, s egy tervezetet dolgozott ki „Az emberek boldogulásáról”. Legjobban ő csalódott, amikor megtudta, hogy az altató szándékkal, képmutatóan tett nyilatkozatok után a cárnő aláírta azokat az ukázokat, amelyek a muzsikot valóságos rabszolgasorsra kárhoztatták Oroszországban. A „felvilágosult” uralkodónő Sztyepanov esetéből nyomban megértette, hogy félrevezető megnyilatkozásai egyeseket cselekvésekre buzdítanak.

E cselekvések megelőzésére a leghatásosabb ellenszer Kamcsatka volt.

Sztyepanov „bűnét” tetézte egy összeütközés is a cárnő soros szeretőjével. A grófi méltóságba ültetett Orlov hencegéseire Sztyepanov állítólag ilyen megjegyzést tett:

„Amikor te az udvarhoz kerültél, minden vagyondod egy rongyos katonaköpeny volt, most meg annyi az aranyad, hogy halomba rakva a köpenyeddal be sem tudnád takarni. De ezt nem az eszeddel, nem is a kardoddal szerezted, hanem a...”

Ez volt az útlevel Kamcsatkára.

Joszifat Baturin ezredes, a harmadik fogoly nyilvánosan megvádolta a cárnőt, hogy bűnös férje, III. Péter meggyilkolásában, melyet szeretői hajtottak végre, hangoztatva, hogy, ha már e szomorú dolog megesett, III. Pétert a törvényes trónörökösnek, Pável nagyhercegnek kellett volna követnie a trónon, nem pedig a cárgyilkosságban közvetve ugyan, de mégis közreműködő Katalinnak.

Ekkor került a közvélemény elé az az addig jól leplezett titok is, hogy a trónörökös nem a volt cár, hanem Katalin huszonhat esztendő szeretőjének, Szergej Szaltikovnak gyermeke.

Baturinról még az a hír is járta, hogy Erzsébet cárnő életében puccsot készített elő az akkor még trónörökösként a cári udvarban lézengő Karl Peter Ulrich von Schleswig-Holstein, Nagy Péter unokája, a holsteini herceg fia javára. Amint a vádirat tartalmazza: „A palota felgyújtásával, az őrség leöldöklésével a nagyherceg trónra emelését tervezte.”

Még a sokat tapasztalt és az orosz viszonyokat jól ismerő Benyovszkyt is megdöbbenet a hatalmi harcnak és önkénynek az a kíméletlen vadsággal párosuló ocsmánysága, amely az orosz udvart jellemezte, az uralkodótól a legutolsó szolgáláig. Az erkölcsi züllés és az uralkodókat sem kímélő politikai gyilkosságok szinte példamutató magatartássá váltak. A német hercegnőből lett Katalin cárnő erkölcsöt valószínűleg elődjétől Erzsébet cárnőtől tanult, aki kocsisokkal és inasokkal hentergett, és a törvényes uralkodót, VI. Ivánt élve temettette el a schlisselburgi várbörtönben.

Katalin jó tanítványnak bizonyult. Hamarosan túltett Erzsébeten. Szeretőinek váltogatása és dotálása az állami költségvetés kezelőit külön rubrika nyitására készítette, s a törvényes uralkodót Katalin már nem börtönbe záratta csupán, hanem részt vett legyilkolása előkészítésében is.

Benyovszky Móric, megismerve új fogolytársainak előéletét, egyszeriben úgy érezte, hogy az orosz belpolitika legundorítóbb posványába került. De az megválaszolatlan kérdés maradt számára, hogy mi köze mindehhez egy hadifogolynak?

Az új fegyverekben Benyovszky alkalmas társakat talált Kína felé tervezett szökésük végrehajtásához. Az idő is megenyhült, s számuk már annyira szaporodott, hogy megkísérelhették a szibériai ősvadonba való behatolást.

Pénzüik is akadt. Tomszk városában egy tatár kereskedő 900 rubelt gyűjtött társai között a száműzötteknek. A pénz egy részét Benyovszky, a méltányos bánásmód érdekében, ajánlotta a kísérszemélyzet parancsnokának. Ám a tiszt mosolyogva elhárította.

- Nagyobb szükségük lesz a pénzre Önöknek Kamcsatkán.

Benyovszky újra tanult valamit. Megértette, hogy az Orosz Birodalomban kétféle embertípus létezik. Az európaiak által ismert mezítlábás oroszok kapzsi földesuraikkal, meg a szibériai oroszok, akiknek jellemét a természettel folytatott szüntelen küzdelem formálta nemessé.

Szibériában egy honfitársával is találkozott Benyovszky. Emlékirataiban ekként emlékezik e váratlan találkozásra.

„...éjjel érkeztünk Zsirgára. Kicsiny falu, tizenöt ház, mind száműzöttek lakják. Ezek között egy magyarra is akadtam: Orosznak hívták; magyar nemesi családból eredt. Akként került ide, hogy egy orosz huszárezrednél Horváth tábornok alatt mint őrnagy szolgált, itt meg-unva a dolgát, nyugdíjaztatását kérte, hogy hazájába visszatérhessen. A válasz az volt rá, hogy ide küldték.”

Már csaknem esztendeje vonult a száműzöttek menete a világ- vagy életük vége felé. A szibériai ősz, mintegy kárpótlásul a szenvedésekért és kilátástalan jövőért a legszebb arcát fedte fel a száműzöttek előtt. Aranyló sárga, rozsdavörös és pirosan lángoló levelek élő alagútja borult följük. A lombjukat és reményüket soha nem vesztő fenyők zöldje keretezte be a mesebeli látomást.

1770. szeptember elején egy lovas futár érte utol a menetet, aki utasításokat vitt Jakutszkból az ohotszki katonai parancsnoknak. A következő napokban a küldönc együtt haladt a konvojjal, a legnagyobb egyetértésben. Ám 11-én az Allana folyón történt átkelés közben verekedés tört ki a kísérő kozákok meg a küldönc között. A nagy kavarodásban a ladik is felfordult és csuromvizesen evickéltek partra. Levetették vizes gúnyájukat, a tűz mellé rakták száradni, és maguk is ott melegedtek.

A siralmas látványt nyújtó meztelen katonáknak Benyovszky néhány üveg vodkát ajándékozott, hogy belülről is melegedjenek. A hatás az italt már régen nélkülöző katonáknál gyorsan jelentkezett. Az iménti verekedők hamarosan együtt énekeltek, összecsókolódtak, majd együtt horkoltak.

Benyovszky ekkor kiemelte a küldönc feje alól az óvatosságból párnaként odatett, kátrányos ponyvával védett levélsomagot. Az iratok többségét azon okmányok képezték, melyeket a Kamcsatkára küldött német származású Hoffmann doktornál találtak, útközben bekövetkezett halála után. Ezen iratok a száműzöttek szempontjából érdekteleneknek látszottak.

De volt egy levél, amely szerfelett felkeltette Benyovszky érdeklődését. A levélben a jakutszki katonai parancsnok arról értesítette bizalmasan ohotszki kollégáját, hogy Benyovszky szökést készített elő, s tervének a száműzöttek között több pártolója van. Ezért, mikor a száműzöttek Ohotszka érkeznek, tartsa őket szigorú őrzés alatt és várja meg a hivatalosan kiküldött vizsgálóbíró érkezését.

A levelet nagy formátumú levélpapír első oldalára írták. A szöveges részt Benyovszky levágta, s az üresen maradt ívre olyan levél került, melyet Benyovszky fogalmazott, s az egyik született orosz száműzött vetett papírra.

A levél tartalma az alábbi volt:

Az érkező száműzöttek nehéz útjuk során mintaszerűen viselték magukat. A törvénynek és a kísérőknek gondot nem okoztak. Hosszabb pihenést és lehetőség szerinti jó bánásmódot érdemelnének.

A levél születésére a száműzöttek a maradék vodkából áldomást ittak, azután a kátrányos iratsomag visszakért a futár feje alá párnának, s egyben altatónak az ohotszki kormányzó számára.

A fecnikre tépett levelet pedig ama folyó sodrába vetették, melyben a kozákok nemrégén ruhástól fürödtek.

1770. október 16-án a száműzöttek csoportja Ohotszkba ért. A kikötő és az egész kerület parancsnoka Plenisznyer, Benyovszky levelének hatására, jól fogadta a száműzötteket és nyomban előkészületeket tett az indulásra, a bolserecki fegyenctelep, a végcél felé.

Sietette őt a lassan beköszöntő tél is. A fegyenctelepet az ohotszki kikötőtől elválasztó több száz mérföldes utat a száműzötteknek a „Szent Péter” nevű hajón kellett megtenniük. A „Szent Péter” holland mintára épített hadihajó volt. Vízkiszorítása 270 tonna, gerinchossza 17, szélessége 6 méter volt. Ohotszkban építették, és 1768-ban bocsátották vízre. A hajó az első orosz hadihajótól, az 1693-ban épült 12 ágyús „Szent Pétertől” örökölte nevét, miután azt a XVIII. század közepén kivonták a használatból.

Az új „Szent Péter” 1770 őszén nagy rakományt vett fel Ohotszkban. Lisztet, vodkát, szer-számokat, a bolserecki fegyenctelep számára. Az indulást sokáig halogatták, hogy felvegyék az érkező fegyenceket és száműzötteket, mert abban az évben ez volt az utolsó járat Kamcsatka felé.

November 23-án végre kihajóztak a tengerre. Benyovszky és bajtársai arra készültek, hogy adandó alkalommal birtokba kerítik a vitorlást, és Európába hajóznak.

A szökési tervet ezúttal az időjárás hiúsította meg. A szélvihar orkánná dagadt, és az öles hullámok a „Szent Pétert”, mint papírhajót a zuhag, elnyeléssel fenyegették. Az árboc leszakadt és a kapitányra zuhant súlyosan megsebesítve őt. Az eszméletvesztéssel küszködő kapitány Benyovszkyt kérte meg, hogy segítsen megmenteni a hajót és a legénység életét.

Most érett be annak a munkának gyümölcse, melyet Benyovszky a tengeri hajózás ismereteinek elsajátítására fordított lengyelországi tartózkodása idején.

Benyovszky átvette a parancsnokságot, s a szökési terv ezúttal is megghiúsult. Most a becsület parancsolta a sokat próbált magyar katonának, hogy vigye révbe a hajót.

A szél is segített neki. Délnyugat felől fújva szinte siklottak a Bolsaja folyó torkolata felé, amely a bolserecki fegyenctelep kikötője volt.

1770. december 2-át mutatta a naptár, amikor a „Szent Péter” horgonyt vetett a már jegesedő öbölben.

Az ős-GULAG

Szentpétervárról szólva említettük, hogy a Birodalom nyugati kapujában, ahol 1703-ban Nagy Péter cár „ablakot nyitott Európára” - az érkezőt egy állami börtön, a Péter-Pál erőd fogadta.

De, ha már börtön az első látvány Szent Oroszországban, úgy illett, hogy a zárókép is hasonló legyen a nagy birodalom túlsó felén.

A kamcsatkai fegyenctelep építésére ugyancsak Nagy Péter adott parancsot. 1711-ben hetvenöt elítélt kezdte meg az építkezést Kamcsatkán a Bolsaja (Nagy) és a Bisztraja (Gyors) folyók egybeömlésénél. Az építkezést végzők büntetése a munka elvégzésével lejárt.

A Kamcsatkáról szóló leírások említést tesznek a börtönt építő rabok szabadlábon-maradásának egy olyan feltételéről, hogy ha egy elítéltnak bármikor sikerül megszöknie a fegyenctelepről, helyébe egyet visszavisznek az építő volt rabok vagy fiaik közül.

Nos, ha e szóbeszédnek bármiféle alapja lett volna, hatvan évvel később az összes még életben lévő építőt és gyermekét fogolyként visszavihették volna, mivel 1771 tavaszán csaknem az egész fegyenctelep megszökött Benyovszkyval.

De ne vágjunk az események elébe!

Kamcsatkán három fegyenctelep működött. A felső- és alsó(Sutalszkojei)-kamcsatkai börtön és az irányításukat ellátó Bolsareck központ. Itt székelte a parancsnok, Nyilov kapitány, a börtöniroda, és itt helyezkedtek el az állami és kereskedelmi raktárak. A központi erőd egy 10x10 százseny¹ kiterjedésű kőépület volt, észak és kelet felől kőfal, délről és nyugatról pedig a kiszolgáló épületek tűzfalai zárták körül az erődöt.

A bejárat mellett közvetlenül a Szent Miklósról elnevezett kápolna állt, a harangláb és a templomi raktár. A főépületben volt a parancsnoki lakás, az iroda és a teázó, amely valami „fegyenc-klub” szerepét is betöltötte, különösen Benyovszky odaérkezése után.

A központi épület körül rendszertelenül négy élelmiszer-, fegyver- és szerszámraktár, huszonhárom bolt és negyvenegy parasztház helyezkedett el, melyekben kilencven polgári lakos és hetvenfőnyi katonaság élt. Az állandó lakók közül általában 40-50 személy mindig távol volt otthonától, hivatalos vagy kereskedelmi úton.

A telepen és a környező falvakban Benyovszky odaérkezése előtt rettenetes pusztítást végzett a fekete himlő. 1768-1769 telén - amint a krónikák írják - 5765 embert vitt el, amelyből 315 volt az itt szolgálatot teljesítő, vagy kereskedés céljából tartózkodó orosz alattvaló. Többi áldozatát a bennszülöttek közül szedte a járvány.

A kétségbeejtő helyzetet egy szokatlan természeti jelenség is tetézte. Ismeretlen okból - néhány természettudós véleménye szerint a heves vulkáni tevékenység következtében - a halak elhagyták Kamcsatka partjait.

Így a járvány által megtizedelt lakosságra éhínség szakadt. A lakosság, melynek „kenyere volt a hal”, végül már nyers állatbőröket evett, majd felfalta a kutyákat és végül az éhségtől elpusztult emberek hulláit.

¹ százseny: orosz hosszmérték, megfelel 3 arsinak (0.71 m) azaz 2.13 méternek.

Hogy milyen kizárólagos helyet foglalt el a kamcsatkai emberek érendjében a tenger adománya, arra illusztris példa annak a „díszebédnek” összetétele, amellyel Nyilov kapitány várta az új politikai száműzötteket. Ettől „még az éhező is elfintorítaná az arcát.”

A hallevés és sült hal még ehető volt, de a kenyérként szolgáló szárított haldarabkák már undorítóak voltak, az italként pohárba töltött savanyított halon érlelt, félig megromlott szörp meg heves hányingert okozott.

A vendéglátó Nyilov kapitány jellemileg nagyban különbözött a börtönfelügyelők orosz típusától. Nem nyilvánított rosszindulatot vagy bármiféle előítéletet a száműzöttekkel szemben. Ambícióit már régen elvesztette, s kicsit azonosult is a száműzöttek sorsával, különösen kilátásaikat illetően. Hamar belátta, hogy a parancsnoki poszt egy isten háta mögötti börtönben, nem sokban különbözik a gondjaira bízott rabok perspektíváitól. Talán ezért, talán az éghajlat hatására, a teaivót vodkázó helyiséggé változtatta.

Az öregedő kapitány példáját bánásmód tekintetében átvették a helyőrség tagjai is. A közönséges bűnözőkkel szemben szigorúak, a politikai száműzöttek irányában viszont elnézőek voltak, és társadalmi rangjukat hagyományyszerűen tisztelték.

E bánásmód viszonylag nagy szabadságot biztosított a politikai elítélteknek. A fegyenctelepen és környékén, egy napi járóföldre, szabadon mozoghattak. A központi erődtől látótávolságra saját kunyhót építhettek, és egymással szabadon érintkezhettek.

A szabad mozgásra azért volt elsősorban szükségük, mert élelmüket vadászatból és gyűjtögetésből maguknak kellett előteremteniük. Az állami börtön csak három napra biztosított ellátást. Ez idő alatt a száműzötteket „felszerelték”. Kaptak - később törlesztendő kölcsön fejében - lőfegyvert, egy font löport, négy font ólmot, lándzsát, kést, baltát és szerszámokat. Az árukért száz rubelt számítottak, amit a börtönigazgatóságnak kellett állatbőrök formájában visszafizetni. Valójában húsz rubelt sem értek a száműzötteknek kiszolgáltatott szerszámok, nem szólva arról, hogy a fizetőeszközként használt nemes prémeket becsstelenül alacsony áron számították, mind a kölcsöntörlesztés, mind a legszükségesebb vásárlások - só, cukor, tea, liszt - alkalmával.

A rabság és szenvedések földje a kalmárok számára valóságos mennyország volt. Nem csoda, hogy huszonhárom bolt gazdája gazdagodott itt a nyomorúságból.

A száműzöttek minden héten - akár a jobbágyok - egy napot ingyen tartoztak dolgozni a parancsnokság által meghatározott munkán. Évenként kötelesek voltak 6 coboly-, 50 nyúl-, 2 róka- és 24 hermelinprémet ingyen beszállgatni. Az elítéltek által elejtett további vadak árából került ki az élelmezési költség, a lőpor és ólom, a dohány és a vodka ára, a kereskedők által megszabott módon, 10-15 %-át fizetve a valóságos értéknek. Így a száműzöttek adóssága egyre növekedett, egyre mélyebb anyagi függőségbe kerültek a börtön igazgatóságától és a kereskedőktől. A száműzött, alighogy megérkezett, máris nyakig eladósodott.

A fegyenctelep szigorúbban őrzött köztörvényes bűnözői mellett Benyovszky négy sorstársat is talált Bolsereckben. Közöttük a legmarkánsabb egyéniségnek Pjotr Hruscsov, az egykori gárdatiszt látszott. Kölcsönös rokonszenv alakulhatott ki az első találkozáskor, mert Hruscsov azonnal felajánlotta, hogy megosztja kunyhóját Benyovszkyval.

Hruscsov a kamcsatkai politikai elítéltek között nagy tekintélynek és tiszteletnek örvendhetett. „Bűne” az volt, hogy ráirányította a figyelmet VI. Iván cárra és a trónért vívott véres és becsstelen versengésekre. VI. Iván a XVIII. század közepén egyetlen egyenes ági trónörökös volt a sok önjelölt között. Dédunokája a Nagy Péterrel megosztva uralkodó V. Iván cárnak. 1740-ben, a legnagyobb trónvillongások idején mindössze kéthónapos volt, de az egyik

pártnak sikerült cárrá „koronáztatnia” a csecsemő bábót és húsz hónapig fosztogatni az államkincstárt. Amikor a pütkösdi királyság véget ért és másik politikai csoport győzött, az alig kétéves cárt száműzték. Jól őrzött várbörtönökbe zárták és húsz esztendőn át úgy tartották, hogy két börtönőren kívül emberi arcot, hangot soha nem látott, nem hallott. Utoljára a Ladoga-tó partján épített schlisselburgi erőd foglya volt. II. Katalin - akkor még csak cárné - tervezte VI. Iván átszállítását másik börtönbe, hogy helyébe férjét, III. Pétert ültesse.

De később másként alakultak az események. III. Pétert nem börtönbe zárták, hanem meggyilkolták a cárné szeretője és ennek barátai által kirobbantott puccsban, VI. Iván pedig szomorú véget ért. Őt egy Mirovics nevű fiatal rajongó tiszt sodorta veszélybe, aki miután tudomást szerzett arról, hogy a legitim cárt húsz esztendeje borzalmas körülmények között őrzik, és arra várnak, hogy éhen pusztuljon vagy megölje a nyirkos börtön, elhatározta, hogy megmenti.

Mirovics nem tudott Katalin cárnő titkos parancsáról, mely szerint, ha bárki erőszakkal próbálna a fogoly közelébe férközni, a foglyot meg kell ölni.

Így is történt.

Mirovics már csak a cár holttestét takarhatta le Oroszország zászlójával. Aztán a vesztőhelyen ő is követte uralkodóját.

Katalin fellélegzett. A fiatal tiszt akaratlanul egyik legnagyobb gondjától szabadította meg a cárnőt. De nem akart lekötelezettje lenni, ezért inkább kivégeztette.

A közvélemény csak Mirovics kivégzése kapcsán szerzett némi értesülést a törvényes cár embertelen sorsáról és végzetéről.

Két testőrtiszt, az elitalakulatként számon tartott Izmajlovszkij ezredből - Pjotr Hruscsov és Szemjon Gurejev - röpiratot szerkesztett a cárnő bűneiről. Felfedték a férj III. Péter és VI. Iván halálának valóságos körülményeit és azt a fertőt, amelyben az uralkodók a hatalomért folytatott kíméletlen harcban szinte elmerülnek.

A röpiratra hamarosan írásbeli válasz érkezett a cárnő részéről, halálos ítélet alakjában:

„Az Izmajlovszkij testőrgárda porucsikja² Pjotr Hruscsov bűnös mivel gyalázatos sértéseket okádott az uralkodó személyére... Noha mi az ilyen rosszindulatú mocskolódásokat általában figyelemre sem méltatjuk, ez esetben a népet ért sértés és zavarkeltés miatt az igazságszolgáltatást nem kerülhetjük meg... Méltó ítélet, hogy Pjotr Hruscsovot és társát Szemjon Gurejevet, mint a jelen bűnügy két fő vétkesét felnégyeljük, majd fejüket vegyék... De az uralkodói kegyelem szokásának alkalmazásával úgy döntöttünk, hogy mindkettőt, Petrovot és Szemjont, az egykori Hruscsovot és Gurejevet nyilvánosan gyalázzák meg, majd küldjük örökös száműzetésbe, Kamcsatkára.”

Így nemcsak szabadságuktól, de legelemibb emberi jogaitól, a nevüktől is megfosztotta a cárnő a gárdatiszteket. Őket ezután - mint egykor a rabszolgákat - csak kereszt- vagy gúnynevükön lehetett szólítani.

Hruscsov és Gurejev mellett a régi foglyok közé tartozott, az 1730-1740-ig uralkodott Anna Joanovna régensnő belső inasa, Turcsanyinov is, aki azzal érdemelte ki Kamcsatkát, hogy támogatta a már említett csecsemő-cár, VI. Iván trónutódlási jogát. A hatalmi harcból győztesen kikerülő Erzsébet uralkodóvá koronázása után kegyetlen bosszút állt még az olyan

² porucsik - orosz tiszti rendfokozat, legközelebb a főhadnagyi ranghoz áll.

huszadrangú, jelentéktelen szolgán is, mint Turcsanyinov. Az inas nyelvét kivágták, orrát pedig leszakították, majd az emberroncsot Kamcsatkára száműzték.

A régi száműzöttek között volt még Magnus Mejder, az admirális svéd származású orvosa, aki hosszú évek óta gondolkozott itt Kamcsatkán arról, hogy érdemes volt-e lenge erkölcsű nőnek nevezni, népies stílusban, a cárnőt?

A száműzöttek sorsához fűződő történelmi események jól illusztrálják a kort és annak szereplőit, valamint azt a közeget, melyben Benyovszky elkezdte egész életére szóló büntetésének letöltését.

Az egyik „rangidős fogoly” Hruscsov már régen latolgatta a szökés lehetőségét. Rejtélyes módon könyveket, térképvázlatokat szerzett be Kamcsatka környékéről, és várta a kedvező alkalmat. Benyovszky elbeszélte új barátjának is, hogy útra kelésük első percétől maga is szökni próbált, de valami mindig közbejött. Legutóbb elvihette volna a hajót, ám akkor Kamcsatka lakóit ismét éhínség fenyegette volna, meg a sebesült kapitány rábízta életét és a hajót is. Hát nem élhetett vissza a bizalommal.

A két barát ezentúl együtt tervezte a szabadulás útját. Benyovszky lázadást sürgetett, ám Hruscsov, aki mögött már egy kegyelemből elhalasztott halálos ítélet volt, jobbnak látta az egyszerű szökést. Attól tartott, hogy sikertelen felkelés esetén az eredeti ítéletet - felnégyelést és fővesztést - hajtanák végre rajta.

Benyovszky szökési tervéhez kedvező háttérrel szolgált az a körülmény, hogy az új száműzött hamarosan megbecsült tagja, mondhatni kedvence, vezéregyénisége lett a kamcsatkai kolóniának. Nyilov fiát és még több kereskedő gyermekét francia nyelvre oktatta. A telepések iskola építéséhez fogtak, melynek „oskolamesterévé” Benyovszkyt szerették volna kinevezni.

Benyovszky volt a legjobb sakkjátékos. A mérkőzéseire fogadókat nagy összeghez juttatta, melyből kisebb hányadot időnként ő is kapott.

Szabad bejárása volt a parancsnok lakásába, a börtönirodába és a legjelentősebb helyi személyekhez. Mozgási szabadsága korlátlan volt. Nyilov kapitány unszolására többhetes, távoli expedíciókat szervezett Kamcsatka tudományos feltárása érdekében. Az így nyert adatokat Nyilov a maga kutatásaként tervezte felterjeszteni a cári udvarhoz, remélve, hogy bizonyára kitüntetik és áthelyezik valami jobb és jövedelmezőbb posztra. Leginkább Benyovszkynak az az elgondolása nyerte meg a kapitány tetszését, amely Amerika partvidékének az oroszok által történő bekebelezéséről szőtt ábrándokat. „Kaliforniából ki kell űzni a spanyolokat és helyükre oroszokat telepíteni” - hajtogatta. E tervben Benyovszky Nyilov kapitánynak és Kamcsatkának főszerepet szánt. „Ez a terület lesz a hídfő és ellátó bázis a hadjárat számára, s Nyilov, tábornoki ranggal, a szibériai és amerikai partvidékek főkormányzója.”

Közben a száműzöttek létrehozták a „Szövetség a szabadulásra” nevű titkos szervezetüket. Csatlakozott hozzájuk a felső-kamcsatkai pópa, Alekszej Uftuzsanyinov is, akit Benyovszky a Nyilov által kezdeményezett expedíciók egyikén ismert meg. A pap fiát is magával vitte Bolsereckbe, s ott a többi érdeklődővel együtt angolra, franciára, németre és latin nyelvre tanította. A kis Ványa 1771. március 9-én boldogan értesítette édesapját, hogy jól halad a nyelvtanulásban, s egy másik levelében mutatvány-mondatokat is írt különböző nyelveken.

Uftuzsanyinovnak azt a szerepet szánta Benyovszky, hogy felkelés esetén tompítsa az esetleges méltatlankodást, míg, ha szökéssel sikerül szabadulniuk, a pópa feladata az lett volna, hogy késleltesse keresésüket és üldözésüket.

Tervek a szabadulásról

A száműzöttek „Szövetség a szabadulásra” nevű titkos szervezetének tagjai 1771 elejétől szinte naponként összejöttek. A találkozásokra a szervezet elnökévé választott Benyovszky szállásán, azaz Hruscsov kunyhójában került sor. Éjszakába nyúló estéken ábrándoztak a szabadságról, melynek lehetősége a forrón gőzölgő teánál is jobban melengette bensőjüket.

Alig kezdődtek el ezek a titkos találkozók, s máris csaknem tragikus véget értek valamennyi résztvevő számára. A helyi orosz kereskedők közül egy Kazarinov nevű kupec, aki nagy összegeket veszített a sakkjátékokra alapozott fogadásokon, elhatározta, hogy a legjobb játékosrá rangosodott Benyovszkyt elteszi láb alól. Így újra győzelmes partikhoz segítette volna a korábbi legyőzhetetlen sakkozót, aki sok ezer rubelt keresett Kazarinov számára.

A kereskedőt a kapzsi haszonszerzés vágya mellett Benyovszky egyre növekvő népszerűsége is ingerelte.

Elhatározta, hogy megöli őt és barátait.

Egy mérgezett cukorsüveget ajándékozott Benyovszkynak. E gúla alakú, gyakran fél pudot³ nyomó cukortömböt fogóval vagy baltával szelték darabokra.

A Benyovszkynál összegyűlt bajtársak teájukhoz e cukrot szopogatták. A teaivásnak ezen orosz módja a cukor hatását jobban fokozza, mintha a folyadékban feloldják. Így a mérge is jobban hatott. Panov néhány perc múlva rosszul lett. Hamarosan mások is görcsökben fetrengtek a földön. Szerencsére Benyovszky csak egy csészével ivott, s így még képes volt cselekedni. Melegített bálnazsírt és sózott rénszarvastejet itatott a mérgezettekkel. A hatás nemsokára jelentkezett. Jobban lettek. De egy Krurin nevű foglyon már nem tudott segíteni. Az idős száműzött borzalmas kínok között meghalt.

Benyovszky ekkor a kutyának vetett egy darabot és cukros tejet készített a macskának.

Mindkettő azonnal felfordult.

A cukorsüveget a száműzöttek még aznap átvitték Nyilov kapitányhoz. A parancsnok megdöbbsent és ígérte, hogy végére jár a „gyalázatos merényletnek”.

Másnap délelőttre magához rendelte Kazarinovot és még két kereskedőt. Mindhárman érdekeltek voltak a Kurili-szigetekkel folytatott árucserében. Benyovszky a szomszédos szobából hallgatta a beszélgetést:

- Nos uraim - szólt a tárgyalás végén Nyilov kapitány -, miután mindenben egyetértünk, igyunk rá áldomásként, ha nem utasítják vissza, egy csésze teát.

Kazarinov válaszolt:

- Parancsnok úr megtisztel minket, dehogyan utasítjuk vissza. Köszönettel fogadjuk!

Amikor a tea már a vendégek előtt gőzölgött, Nyilov behozta a mérgezett cukorsüveget.

- Parancsoljanak! Vegyenek cukrot bőven. Szerencsére most van elég belőle, mert tegnap kaptam ajándékba Benyovszky úrtól ezt a hatalmas cukorsüveget.

³ pud - orosz súlymérték, 16.3 kg.

A kupec elsápadt. Remegő kézzel rakta vissza a jódarab cukrot az asztalra:

- Kérem, ne fogyasszanak belőle! A cukor mérgezett!

Nyilov beszólította Benyovszkyt és a készenlétben álló őrséget.

Kazarinov előttük tett vallomást.

Ő nem bűnöző. Inkább dicséretet érdemelne, mert meg akarta szabadítani az állami igazságszolgáltatást attól a kényelmetlen kötelességtől, hogy egy olyan népszerű embert ítéljen el, mint Benyovszky, aki a közrend ellensége, mert barátaival összeesküvést készít elő. Benyovszky terveit egy Pecsini nevű fegyenc tárta fel előtte.

Nyilov azonnal letartóztatta, és börtönbe küldte Kazarinovot. Elrendelte vagyonának zár alá vételét és bíróság elé állítását, mérgezés által elkövetett gyilkosság vádjával.

Benyovszkyt - noha a kereskedő az összeesküvésről az igazat vallotta - nem érte bántódás. Nyilov nem hitt a kereskedőnek. Szentül hitte, hogy a kupec ilyen aljas eszközökkel akart megszabadulni egy kiváló sakkjátékosról, aki közvetve oly sok veszteséget okozott neki. Még röstelkedve elnézést is kért, hogy a vezetése alatt álló telepen ilyen hitvány dolog megtörténhet.

A leleplezés közvetlen veszélye Nyilov kapitány jóhiszeműsége folytán elhárult ugyan, de a száműzötteknek fontos tanulsággal szolgált: szigorítani kell a titoktartást. Ezentúl a gyűlések idején mindig őrszem cirkált a kunyhó körül.

A szabadulás első terve egy bárkához kötődött, amely a félsziget déli csücskén, a Lopatin nevű földnyelvénél horgonyozott. A bárkát Csornij kapitány áruszállításra használta a Kurili-szigetekre irányuló kereskedelmi forgalomban.

A hajót Benyovszky már akkor látta, amikor a „Szent Pétert” vezette a bolserecki öbölbe, s nyomban elraktározta tudatában, mint a jövőbeli szökés egyik lehetséges eszközét.

Tervük szerint megkérik a parancsnokot, hogy a hajót bocsássa rendelkezésükre, missziós célra. Uftuzsanyinov pópa társaságában meglátogatnák a környező szigeteket, és a bennszülötteket az igaz pravoszláv hitre térítenék, a megtérteknek pedig istentiszteletet szolgáltatnának a nagyobb ünnepeken.

Nyilov kapitányt valósággal megigézte e vállalkozás. Elképzelte, hogy a Szent Szinódus nemcsak elismeréssel, hanem magas kitüntetéssel fejezi majd ki köszönetét a bennszülöttek lelki gondozásáért.

S, hogy a lelkieken túl az anyagiakban is érdekeltté tegyék a parancsnokot, Benyovszky előadta, hogy a missziós utakat fel lehetne használni a bennszülötteknél felhalmozódott nemesprémek felvásárlására. Ezen üzletben - amelyből eddig kizárólag a kereskedők gazdagodtak - Benyovszky „csendestársi” részvételt ígért a parancsnoknak. A hajó vezetését maga, a matróz munkákat pedig szökésre készülő társai látták volna el.

Nyilov már előkészületeket is tett a bárka tatarozására, amikor Benyovszky elállt ettől a tervtől.

Nagyobb és jobb állapotban lévő hajót és önként ajánlkozó matrózokat talált.

Az előzmények még a Benyovszky érkezése előtti időszakra nyúltak vissza. 1769-ben, éppen az említett nagy éhínséget és járványt követően Hologyilov kereskedő hajója Csulosnyikov intéző vezetésével a Kamcsatka körüli szigeteket járta különböző nyersanyagok beszerzése végett. A hajózáshoz alig értő Csulosnyikov csaknem elpusztította a hajót. Az áru teljesen megsemmisült, s a nagy kinnal hazavergődött matrózokat Nyilov kapitány, aki 5.000 rubelt

vesztett a sikertelen vállalkozáson, börtönnel fenyegette meg, követelve az expedíció megismétlését, kárának megtérítését.

Az újabb úttól viszolygó hajósoknak közben fülébe jutott annak a hősie és hozzáértő küzdelemnek a híre, melyben Benyovszky a viharos tengeren megmentette a „Szent Pétert”. Küldöttséget menesztettek hát Benyovszkyhoz, és arra kérték, hogy ha már kénytelenek lesznek újra tengerre szállni, vállalja el a hajó parancsnokságát.

Benyovszky rövid szabódás után vállalta. Kijelentette azonban, hogy a huszonnyolc főnyi legénység elégtelen a biztonságos hajózáshoz, ezért tapasztalt katonákkal ki kell egészíteni a személyzetet.

Természetesen a szökésre szövetkezett bajtársaira gondolt.

Benyovszky ily módon eszközt és személyi fedezetet teremtett a szökéshez, egy esetleges felkelés számára pedig biztosította a „második hadoszlop”-ot.

Nemsokára Benyovszky és Hruscsov elbeszélései még nagyobb lázba hozták a Hologyilov legénységet. A száműzöttek rejtélyes célzásokkal sejtették, hogy Kamcsatka közelében két kincses sziget létezik. Ők a Nyilov kapitány ösztönzésére indított tudományos expedíciók egyikén fedezték fel a kincseket. Az aranyrögök úgy hevernek egy hegy omladékában, mint sziklatörmelék a szakadékok mélyén.

Olyan helyzet állt elő, hogy a száműzöttek - kedvező időjárás esetén - bármelyik pillanatban végrehajthatták volna a szökést. Benyovszky még azt is ígérte, hogy aki a kincsek megszerzése után nem akar velük Európába hajózni, azt visszahozzák Kamcsatkára, és élhet itt kedve szerint.

Ez utóbbi megoldásért senki sem lelkesedett, mert bár Hologyilov legényei jog szerint szabadok voltak, mégis sokat szenvedtek a gazdag kereskedők és a parancsnok önkényétől.

Valamennyien végleges búcsúra készültek Kamcsatkától.

Ám a szabadulásra kiszemelt hajó alaposabb átvizsgálása után az a vélemény alakult ki, hogy ez a jármű nem sokáig bírná az óceánok viharait. A szabaduláshoz - saját érdekükben - más eszközöket kell keresniük.

A rögvest indulni kész matrózokat lesújtotta a hír. Kényszeredetten mondtak le az utazásról. De Benyovszkynak nem fordítottak hátat. Továbbra is bíztak benne és várták parancsait.

Afanázia legendája

Benyovszky Móric eredetileg franciául írott, s 1790-ben angol nyelven kiadott „Emlékiratai”-ban a kamcsatkai száműzetés szomorú napjait egy gyengéd nőalak, Afanázia enyhíti. Mély vonzalom, majd szerelem alakul ki Benyovszky és Nyilov kapitány lánya között. A nő szerelme oldalán hajóra száll a Kamcsatkáról menekülő felkelőkkel együtt. Útközben meghal - és az „Emlékiratai”-t fordító Jókai Mór megütközéssel vegyes értetlenséggel fogadja Benyovszky közönyét egykori szerelme iránt:

„Az Afanáziához való viszonya, az eljegyzés, a gyöngéd együttlét titkai, az egész játék egy ártatlan gyermek szívével, ha Benyovszky mint regényalak lesz vala bemutatva, őt egy csapodár kalandor minőségére fogják leszállítani. Az, hogy e szerencsétlen leányt szenvedni hagyja, majd hogy útközben bekövetkezett haláláról csak egy sorban tesz futó megemlítést, s egész hosszú tengeri útja alatt elő sem hozza többé a nevét, szívtelenségnek és léhaságnak volna a jele...”

Jókai meggyőződése szerint csakis egyetlen, szinte indulattá növekedett vágy, a szabadság iránti feltétlen rajongás szoríthatta háttérbe a gyengéd érzelmeket.

Jókai nem tudta, hogy Afanázia mint Nyilov kapitány lánya, soha nem létezett! Legalábbis Kamcsatkán leánygyermek nem volt a Nyilov-családban.

A Benyovszky szavahihetőségében kételkedők nem kicsiny táborra ezzel döntő érvehz juthatott arra nézve, hogy Benyovszky költött eseményekkel színesíti kalandokban egyébként sem szegény élettörténetét.

Ám a fenti adatok csak a legutóbbi időben váltak források alapján bizonyíthatóvá, s első-sorban azok számára, akiknek valamilyen módon lehetőségük adódott a szigorúan ellenőrzött orosz levéltárak vonatkozó iratanyagában kutatni. De az itt nyert újabb adatok - ugyancsak sajátos okok miatt - nem kaptak széles nyilvánosságot, így a Benyovszky-kutatók többsége, bármely véleménycsoportosuláshoz tartozott is, megmaradt Afanázia létezésének hitében, s Jókaival együtt kárhoztatta Benyovszky keményszívűségét, amivel szinte kituszkolta emlékei közül a nőt, aki rövid időre enyhítette a száműzetés keserveit.

Nehezen képzelhető, hogy Benyovszky szándékosan kreál egy olyan kitalált történetet, amely személye iránt nemhogy kedvezőtlen, hanem egyenesen elutasító érzéseket vált ki.

A logika azt sejteti, hogy az irodalmi eszközökkel romantikussá magasztosított szerelmi történetnek létezett valamilyen valós alapja is. Nem feltétlen meseszerű, inkább földhözragadt ösztönökből kitörő vágyakozás, s nem a parancsnok lánya, hanem egy, a környezetében gyakran megforduló asszony iránt.

Olyan nőalak, aki az okmányokból bukkan elő, bár csak villanásszerűen, ám személye mégis többféle feltételezést válthat ki.

A krakkói Jagelló-könyvtár kéziratos állagában egy elsőrendű forrásértékű irategyüttest őriznek a kamcsatkai felkelés eseményeiről és szereplőiről. Az iratokat a felkelők ellen indított büntetőeljárás során gyűjtötték össze, s a hivatalos okmányok között számos magánjellegű is található.

Ama körülmény részletes vizsgálatára, hogy miként kerültek ezek a dokumentumok Krakkóba, a jelen tanulmányban helyhiány miatt nem vállalkozhatunk, csupán azt emeljük ki, hogy e forrásbázis adatanyaga ezúttal először kerül történeti feldolgozásra. Az okmányokban szerepel

egy orosz nő: Anasztázia. Hangzásra hasonló az „Emlékiratok”-ból ismert Afanázia nevéhez. Anasztázia az elhalt bolszerecki pópa, Loginov felesége volt. Ha társadalmi helyzetét tekintjük, talán az egyetlen olyan helybeli asszony, aki Benyovszky társaságába illenék. Feltehető, hogy az Anasztázia iránti vonzalom, esetleg egy beteljesült vágy emlékei jelennek meg Benyovszky memoárjában, de a lovagias férfi nem adja ki szerelmét. Nevét is megváltoztatja, és egy nem létező személy - Nyilov parancsnok leányának - beiktatásával hárítja el a gyanút.

Afanázia-Anasztáziát Benyovszky nem vette fel a menekülőket szállító hajóra. A nő Bolszereckben maradt és esztendővel a felkelés után, 1772. március 15-én a vizsgálóbizottság őt is kihallgatta. Valószínűleg a Benyovszkyhoz fűződő kapcsolata miatt került vizsgálóbíró elé.

Anasztázia-Afanázia a kihallgatás során semmiféle terhelő adatot nem közölt a biztosokkal. A kihallgatásról szóló jegyzőkönyv mégis módfelett érdekes. A tanú személyének ismertetésében szó szerint a következők olvashatók: „A néhai Loginov lelkész feleségét, Anasztáziát, Vaszilij Boriszov sekrestyés gyengéd szolgálatokra magához vette...”

Vajon segít-e valaha a dokumentumok Anasztáziája eloszlatni a homályt az „Emlékiratok” Afanáziájáról?

A felkelés

1771. április 24-én éjszaka a prémek begyűjtéséből visszaérkező kereskedők álmából verték fel Nyilov kapitányt. Fontos és halaszthatatlan közlendőjük van, állították izgatottan. Bizonyítékok kerültek kezükbe Benyovszky és társainak összeesküvéséről, akik a közeljövőben felkelést terveznek. Kamcsatkát elszakítják az Orosz Birodalomtól, átveszik a hatalmat, és független államot hoznak létre.

Az összeesküvés számai - mondták - messzire vezetnek. Elfogták Benyovszky egy levelét, melyet a Bolserecktől 44 versztányira⁴ fekvő Icsinszk papjához, Uftuzsanyinovhoz írt, és hívta a lelkészt, hogy a felkelés idejére igyekezzék Bolsereckbe jönni.

A hír túlzásoktól hemzsegett. Benyovszky nem felkelésről, hanem szökésről beszélt az elfogott levélben. Kamcsatka függetlenségének gondolata még azon bizalmas beszélgetésekben sem merült fel, melyeket a száműzöttek egymás között folytattak. Létezett ugyan egy elképzelés arról, hogy a kizsákmányolt, rabságban tartott helyi lakosságot egy sikeres hatalomátvétel után az amerikai partokra, illetve a környező spanyol szigetekre telepítik, ahol jobb munkára és emberhez méltó bánásmódra számíthattak volna.

E kitelepítési terv fogalmazványát a felkelés után foganatosított házkutatások során találták meg Windblatt elhagyott fiókjában. Bizonyos azonban, hogy e terv megvalósítását az összeesküvők nem tekintették elsőrendű feladatuknak. Ez az elgondolás egyike lehetett csupán azoknak a lehetőségeknek, melyeket a szabadulni vágyó fegyveresek szüntelen latolgattak.

A kereskedők aggodalmát egy esetleges felkelést illetően két kozáktiszt is osztotta. Ezek kiereszkoltak egy letartóztatási parancsot Benyovszky ellen.

A vádlott előállítását a kozák tisztek magukra vállalták. Erős kísérettel vonultak Hruscsov kunyhójához, ahol Benyovszky szállása volt.

A száműzöttek, mintha megérezték volna helyzetük kedvezőtlen alakulását, már éjszakaától ügyeletet tartottak a ház körül, és a belső szobában tizenkét fegyveres várta a katonákat.

Benyovszky maga ment az érkező tiszt elé, s a gyanútlan házigazda udvariasságával egy csésze teára hívta meg a parancsnokot.

De tea helyett jött a fekete leves!

A szobába lépő tisztre fegyvert fogtak, megkötözték, aztán így tettek a sorban beszólított katonákkal is.

A Hruscsov-kunyhó ideiglenesen börtönné alakult.

Azután azok a kereskedők következtek volna, akik a felkelés hírével elindították a nyugtalanságot. De a hangadó Novozsilov elrejtőzött. Csak Iszmajlovot, egyik helyi előljárót és a kancellária vezetőjét, Szudejkint sikerült az osztagokká szerveződött felkelőcsoportok egyikének elfognia.

⁴ verszta - orosz hossz mérték, 1.6 km.

Jellemző Nyilov kapitánynak Benyovszky iránti bizalmára az a körülmény, hogy a parancsnok felkutattatta a rejtőzködő kereskedőket és szemrehányást tett nekik, őket okolva a rendzavarás kirobbanásáért. Egyidejűleg újra üzent Benyovszkynak, kérve, hogy beszéljék meg a rendkívüli helyzetet.

A döntő esemény április 27-én érkezett el. Benyovszky elindult a parancsnokhoz, akinek szinte katonái sem voltak már, mert aki nem ült Benyovszky fogdájában, az átállt a felkelőkhöz. Útban a parancsnok felé Benyovszky csapatát erős fegyvertűz fogadta. A felkelők viszonzták a tüzet, mindaddig, míg a katonák megadták magukat. A parancsnokság, a börtön és a raktárak a felkelők ellenőrzése alá kerültek. Megnyitották a fogdát, kiengedték a foglyokat, közöttük a nemrég letartóztatott Hologyilov legénységet is.

E gyűlevész csoport azonnal a felkelők mellé állt, de csatlakozásuk szinte nagyobb erkölcsi kárral, mint fizikai haszonnal járt. A matrózok legelőször az élelmiszerraktárakat törték fel, széthordták az italokat, részegen lövöldöztek, kergették a nőket. A Hruscsov által vezetett fegyveres csoportnak nagyobb munkát adtak, mint a még ellenálló katonaság lefegyverzése.

Ez utóbbi akcióban vett részt Benyovszky is. Ő a parancsnokság épületébe hatolt be. Éppen az iratok összegyűjtésével foglalkozott, amikor Nyilov kapitány berohant az irodába, egyenesen Benyovszkynak! Megragadta mellén a ruháját, kegyetlenül rázta, és közben hisztérikusan kiáltozott:

- Mit tettetek? Galádság! Pusztuljatok előlem!

Az ugyancsak jelenlévő Panov megriadt a kapitány dührohamától. Attól félve, hogy Nyilov megfojtja Benyovszkyt, közvetlen közlőből belelőtt a parancsnokba.

Minden kétséget kizáróan szerencsétlen baleset történt. Sem Benyovszky, sem bajtársai soha nem tervezték a parancsnok elpusztítását.

Ellenkezőleg!

Mindig különös tisztelettel fordultak hozzá, mint olyan emberhez, akinek a fogságban is viselhető emberi életkörülményeiket köszönhetik.

Ez az érzés diktálhatta azt a lelkiismereti parancsot is, hogy katonai tiszteletadással vegyenek búcsút a kapitánytól, akit a napi szóhasználatban Kamcsatka kormányzójának neveztek.

Megbecsülésének mindennél kifejezőbb jeleként, Benyovszky az Uszpenszkij templomban helyezte örök nyugalomra Nyilov kapitányt.

A hatalomátvétel a vártnál könnyebben sikerült. Akiktől tartani lehetett, mindenkit bezártak. Újra megtelt foglyokkal a börtön, a parancsnokság és a kápolna. Nyilov kapitány megrettent kislánya az illemhelyre zárkózott be. Benyovszky azonnal leltár készítését rendelte el minden kincstári intézményben, a raktárakban és a fegyenctelep pénztárában. A pénztárból, nyugta ellenében, különböző pénzjutalmakat ajándékozott a veszedelmes vállalkozásban kitűnt felkelőknek. Kuznyecov, akit Benyovszky adjutánsának tartottak, s akinek nagy szerepe volt a részeg és fosztogató matrózok megfékezésében, 3000 rubelt kapott.

A leltár elsősorban nyugtákat helyettesített. Benyovszky e bizonylatokkal igazolta tételes felsorolásban mindazokat az értékeket, melyeket a kincstár készleteiből elvinni szándékozott.

A leltári számbavételnek erkölcsi oka is volt. Így akarták a felkelő száműzöttek bizonyítani, hogy nem közönséges bűnözők, s mindent a törvények előírásai szerint hajtanak végre.

A törvényesség fogalmát Benyovszky nem formai, hanem morális alapon közelítette meg. Úgy, ahogyan a becsületes emberek természetüknél fogva vélekednek. Egy kérdést állított gondolatai fókuszába: lehet-e törvényként elfogadni olyan rendelkezéseket, melyeket csalárd módon, bűncselekmények, gyakran gyilkosságok árán megszerzett hatalom ír elő és terjeszt ki kötelező érvénnyel a társadalom egészére?

Benyovszky leltárának egy lapja

A „törvények” alkotásának és alkalmazásának ilyen módja saját személyére vonatkoztatva halmozottan érvényesült:

- a.) Hadifogolyként került börtönbe. Idegen állampolgárként, vele szemben kizárólag a katonai szabályokat lehetett volna érvényesíteni.
- b.) Ezzel szemben polgári bíróság ítélte el.
- c.) Az ítélet olyan büntetést szabott ki, amit csak orosz alattvalókkal szemben lehet alkalmazni. Száműzetést.
- d.) A politikai elítéltek számára létesített börtönbe hurcolták, holott katonai fogolytáborban lenne a helye.
- e.) Mindezeket a „törvényeket” egy trónbitorló, a törvényes uralkodó meggyilkolásában segédkező és a legitim trónörökös jogainak érvényesítését akadályozó feslett életű cárnő alkotta meg.

Gyilkos dönt alattvalói életéről, koronás hetéra határozza meg az erkölcsi normákat, és tolvaj kezében van az államkincstár, melyből a céda cárnő legbökezübben a neki tett szerelmi szolgálatokat jutalmazza.

A hatalom természetéről szerzett tapasztalatai Benyovszkyt már régóta gondolkodásra készítettek. A régen, még hazájában vele megesett méltánytalanságok, az eljárás módját és „törvényességét” tekintve, szinte azonosak voltak. Otthon az a királynő - Mária Terézia - „jutalmazta” szolgálatait felségsértési váddal a birtokait elorozó rokonok ujjongására, akiért, katonaként, számtalanszor kockára tette életét.

Oroszországban ugyanezt tapasztalta, saját, de leginkább száműzött fegyencársai példáján. Valamennyien a törvény megsértése ellen, valami erkölcsi jó érdekében emelték fel szavukat, s valamennyiüket a törvény erejével hallgattatták el.

Ekkor érlelődött meg Benyovszkyban az elhatározás, hogy a kórképet, melyet a hatalom teremtett, leplezetlenül a nyilvánosság elé tárja. Erre az időpontot is legalkalmasabbnak találta, hiszen egy despotikus uralmi rendszer megdöntése, noha csak kormányzósági területen, alkalmasnak látszott arra, hogy felkeltse a nagyvilág érdeklődését.

Egyéb szempont is ösztönözte arra, hogy memorandumot készítsen a hatalomnak a társadalom iránti felelősségéről. Ez pedig az volt, hogy a sikeres felkelés eredményeként, maga is a hatalom birtokába került, lehetőséget nyert mások sorsába beavatkozni.

Kamcsatka ideiglenes kormányzója volt!

A kiadandó *Memorandum*-nak Benyovszky három fontos feladatot szabott:

ki kell mutatni, hogy a bűnös úton hatalomra jutott uralkodó és cinkosai miként élnek vissza a törvényekkel;

hogy a törvények a hatalmasok gyarapodása és a szegények elnyomása érdekében születnek;

hogy a fennálló rendszer megdöntésére Kamcsatkán indított mozgalom jogos, mert résztvevőit egy puccs által hatalomba ültetett uralkodó törvénytelen eszközökkel száműzte, és a résztvevők csak emberi állampolgári jogukat kívánták visszaszerezni.

Ilyen háttérből bontakozott ki a *Bolserecki kiáltvány*. Amíg Benyovszky a Bari Konföderáció tisztjeként a szomszéd népeket - így a lengyeleket is - elnyomó cári haderő ellen harcolt, a zsarnokságnak csak egyik oldalát, az országok függetlenségét fenyegető külső erőt látta.

Ám miután végigvonszolta magát a száműzöttek szibériai halálösvényein, módja nyílt hitelesen megismerni a zsarnokság belső természetét is. Megismerte a cári önkény államigazgatásának az egyének és a társadalom egyes osztályaival szemben alkalmazott azon döntéseit, melyeket látszólag személyekkel vagy osztályokkal szemben alkalmaztak, valójában azonban egész Oroszország fejlődését hátráltatták. Ezen utazás és a bolserecki fegyenctelepen eltöltött hónapok során gyűltek össze a kiáltványban foglalt tézisek, amelyek 1771-ben, 18 esztendővel a francia forradalom előtt, először tárták fel tételesen Oroszország uralkodói- és társadalmi rendjének tarthatatlanságát, és tettek javaslatokat a polgári fejlődés irányában történő elmozdulásra.

Az orosz történészek Alekszandr Nyikolajevics Radiscev „Utazás Pétervárról Moszkvába” című munkáját tartják az első olyan forradalmi írásműnek, amely kíméletlenül feltárta Oroszország valóságos helyzetét, elmaradottságát és nyomorát. Ez a leírás is egy utazás „élményeiből” született 1790-ben és minden vonatkozásban helytálló a történelemtudósok véleménye, ha az író nemzetiségét, orosz voltát tekintjük meghatározónak.

Ám, ha az általunk favorizált nyelvi szempontot helyezzük előtérbe, kétségtelen, hogy Benyovszky bolserecki kiáltványa volt az első orosz nyelven írott átfogó helyzetelemzés Szent Oroszország pokláról!

Benyovszky kiáltványa tizenkilenc esztendővel korábban született, mint Radiscev írása, s hogy az orosz történészek mégis az utóbbit tartják az első forradalmi írásnak, annak legfőbb oka talán abban kereshető, hogy Radiscev munkája rövid időre, könyvként, forgalomba került - amíg a cári hatóságok el nem kobozták. Ezzel szemben Benyovszky kiáltványát - uralkodói parancsra - elnyelte a titkos kancellária levéltára. A kamcsatkai felkelésről, a bolserecki kiáltványról írni és beszélni államellenes bűnnek számított.

A nép tudatából és emlékezetéből valósággal kisöpörték ezt az eseményt és még a történészek is csak száz év elmúltával foglalkozhattak a kamcsatkai felkeléssel - de a legfontosabb történeti források nélkül. Mert a dokumentumokat hétpecsétes csomagban őrizték a titkos levéltárban. Ezért tapasztalható annyi pontatlanság a korai tanulmányokban, főként az esemény szereplőit és nevük írásmódját illetően.

Mindeme okok és körülmények mellett talán ideológiai megfontolások is közrejátszottak abban, hogy az erősen nacionalista elkötelezettségű szovjet történelemtudomány - mellőzve az időrendet - Radiscev munkáját részesítse előnyben, Benyovszky kiáltványával szemben.

Mert mégiscsak illendőbb egy orosz munkáját előtérbe helyezni a forradalmi írásművek sorában, mint egy idegenét, még ha az előbb született is.

Az Orosz Birodalom társadalmi, gazdasági és politikai állapotát elemző két leírás között egy további, lényegbeli különbség is adódik. Radiscev ugyanis a politikának csak a belső viszonyokra gyakorolt hatását kárhoztatja, a nyomort, a személyi függőséget, a társadalmi és gazdasági elmaradottságot, Benyovszky viszont - mindezek mellett - az orosz politika hódító, nagyhatalmi jellegét is láthatóvá teszi. Azt a politikát, melynek éppen úgy lehetnek kiszemelt áldozatai az európai fejlett nemzetek, mint a fejletlen ázsiai népek. Benyovszky kiáltványában Lengyelország és Kamcsatka szerepel e politika illusztrálására.

A Bolserecki kiáltvány megfogalmazásában részt vettek a száműzött politikai foglyok is. Ezt nemcsak aláírásuk bizonyítja, hanem az okmány választékos stílusa és „oroszos” fordulatai, melyek idegen ajkúnak, még ha jól ismeri is a nyelvet, nehezen tulajdoníthatók. A kiáltvány érdemi tartalma és hangneme azonban kétségtelenül és kizárólagosan Benyovszkyé.

A Bolserecki kiáltvány

A száműzöttek által, Benyovszky irányításával megfogalmazott *Memorandum* bevezető szakasza a Nagy Péter cár halála után kirobbanó trónviszályok törvénysértéseit számlálja elő, azzal a szándékkal, hogy bizonyítsa az éppen uralkodó II. Katalin trónbitorló voltát, mert az uralkodónő nemcsak cinkostárs volt férje, III. Péter meggyilkolásában, hanem saját fia, Pável Petrovics, a törvényes trónörökös elől is elzárta a hatalom útját.

A *Memorandum* szerkesztői jól tudták ugyan, hogy valójában a trónörökös sem legitim személy, mert édesapja nem a meggyilkolt III. Péter, hanem a cárnő egyik szeretője, de, mivel kiáltványukban éppen a törvénytelenégeket kívánták elítélni, nem hangoztathatták Pável Petrovics törvénytelen jogállását.

Ezzel a kiáltvány szerkesztői fonák helyzetbe kerültek, mert a törvénytelen hatalom ellen - az orosz tradíciók kötelező érvénye szerint - csakis egy törvényes trónörökös személyét lehetett szembeállítani. Az orosz társadalom egésze - a muzsik éppen úgy, mint a nemesúr - a jó és rossz uralkodó relációjában gondolkodott. A „rossz cárral” és a cári hatalom bűneivel szemben nem egy más államforma, hanem egy „jó cár” jelentett alternatívát. Társadalmi mozgalom, különösen a XVIII. században, el sem képzelhető egy törvényes, jó uralkodó nélkül, akinek hisznek az alattvalók, és aki hitük által nyer elismerést és legitimitást.

Ezt a sajátos, idegenek számára alig érthető lélektani motivációt Fjodor Ivanovics Tjutcev (1803-1873) orosz költő találóan jellemzi egy 1866-ban írt költeményében:

„Ésszel soha fel nem éred,
S méterrel sem mérhető:
Oroszország különös képzet -
Benne a hit az erő.”

(Krizsán László fordítása)

A kiáltvány is „különös képzet”. Tökéletesen megfelel a költeményben meghatározott észjárásnak: vádirat a cárizmus bűnei ellen egy cárijelölt érdekében, de perspektívájában egy igazabb társadalomért és társadalmi intézményekért.

A Bolserecki kiáltvány egész terjedelmében fennmaradt szövegéből azokat a részleteket közöljük, amelyek a nagy birodalom politikai és társadalmi haladása szempontjából érdemlnek figyelmet. A kevésbé ismert neveket, fogalmakat lapalji jegyzetben magyarázzuk.

„...Ugyanezen gyilkosok és összeesküvők⁵ nyomják el a becsületes embereket, az állami javakból pedig annyit sajátítanak ki, amennyit csak akarnak.

De, ne részletezzük.

Bízzuk törvénytelen vétségeik megszámlálhatatlan sokaságát Isten igazságos ítéletére. Csupán egyet hangsúlyozunk, hogy az uralkodó után maradt szeretett gyermeket, a mi kegyelmes uralkodónkat, Pavel Petrovicsot megfosztották a trónjától... Mi a hazának azon fiaihoz fordulunk, akik féltő gonddal viseltetnek törvényes uralkodójuk iránt, és őt kívánják a trónon látni. Mert Oroszország igaz uralkodó nélkül, a részrehajló kormányzással és a felelőtlenül

⁵ III. Péter cár gyilkosai és cinkosai, közöttük II. Katalin cárnő.

elkezdett háborúval,⁶ valamint az állami pénzek és eszközök elsikkasztásával a teljes összeomlásba zuhant.

Vajon kiért szenved Oroszország?

Talán Ponjatoszkijért?⁷

Különböző koholt ürügyekkel a lengyel népet megfosztják szabadságától, amiből Oroszországra nemcsak hátrány, de haszon is háramlik. Hogy ki az a Ponjatoszkij, az sokak számára ismert. Így erről most nem ejtünk szót.

A belső kormányzás területén saját rendeleteikkel helyettesítik a régi törvényeket. A vállalkozások terén minden tiltott. Az emberi szükségletek fontos cikkeit, aminő a só és bor, üzerek kezére adják. A földben rejtőző ásványi kincseket nemcsak, hogy senki nem meri kiaknázni, de még beszélni sem merészelnék ilyesmiről, félve a büntetéstől. Ebből látható, hogy a vállalkozásoktól mindenki viszolyog. Egyszóval: a nép javára nem született törvény. A dicsőséget hajhászó és a nagylelkűség látszatában tetszelgő rendeleteken kívül, amelyek csupán az emberek egy kis csoportjának kedveztek, a nép üdvére nem alkottak törvényeket...

A hatalom urai által elkövetett törvénytelenéseket még számba venni is lehetetlen. Azt a szerencsétlenséget, amelyet a nép érez Oroszországban, sehol a földön, egyetlen becsületes embernek, nemcsak kívánni, de még látni vagy hallani sem szabad.

Annak ellenére, hogy a képviselőknek új törvények megalkotása céljából - és a társadalmi visszasságok feltárása -, valamint saját véleményük kinyilvánítása végett kellene ülésezniük, ők ellenben, mielőtt összejönnek, utasításokat és ügyrendi szabályokat bocsátanak ki... A törvény érvényét önmagukra nem tartják kötelezőnek, de másoktól engedelmességet követelnek iránta...

A vezetőknek Oroszországban kizárólagos joguk van arra, hogy szerencsétlenséget zúdítsanak az emberekre. De, hogy segítsenek a szegénységen, arra már semmi joguk sincs...

A nemesek... nemcsak megrablóivá, hanem gyilkosaivá is válnak a népnek. A kiváltságosok osztálya egytől egyig tudatlanságtól sötétlik. A parasztoknak meg miféle szabadságuk lehet, midőn csak az uralkodó is, minden kivizsgálás nélkül szokatlan adókkal terheli meg őket és a rokkanttól, meg a serdületlentől ugyanazt az úrbért követelik, mint az egészséges felnőttől. A büntetés pedig a földbirtokosokra és intézőkre van bízva... s így közvetlen alkalom kínálkozik a javak erőszakos kisajátítására, a lakosság tönkretételére.

A kereskedőknek semmi lehetőségük sincs üzleti sikerre. A gazdagok elnyomják és rabságba döntik a szegényeket; magukhoz ragadnak minden haszonbérletet, miáltal kifosztják a népet... Azon hazafiakat, akik ezekről szólni mernek, szerencsétlenné teszik és a társadalom előtt titokban tartva - száműzik.

Hogy a népet a végső kétségbeesésbe hajszolva, mennyire elnyomják, arra egy rövid, de sokatmondó kamcsatkai példát hozunk fel.

Kamcsatka földje régóta orosz uralom alá tartozik. És lássátok: miként gondoskodik a kormány a népről. A nép műveletlen volt ugyan, de természetes hajlammal rendelkezett a jó iránt, és ezért semmiféle csalás nem fordult elő közöttük. Ám a csalárd törvények és a vezetők

⁶ Az 1767-ben kezdődött és a Kiáltvány írásakor még tartó török-orosz háború.

⁷ Stanislaw Poniatowski lengyel gróf, Katalin cárnő egykori szeretője és második gyermekének - Anna hercegnőnek - apja, akit 1764-ben Katalin cárnő az orosz befolyás tartósítása érdekében a lengyel trónra segített.

visszaélései nyomán az emberek, egyéni érdekekből, nemcsak az alattomos szokásokat tanulták el, hanem 1768-ban rájuk tört a fekete himlő is, amely nyavalyáról addig még csak elképzelésük sem volt. A kormány részéről pedig semmi felvilágosítás nem történt, sem orvosokról, sem gyógyszerekről nem gondoskodtak.

Ha nem akarják megőrizni őket, akkor miért pazarolják az állami eszközöket és még inkább, a saját emberanyagot e vad nép felkutatására és meghódítására. Jobb lenne meghagyni őket saját eredetiségükben. Le kell mondanunk arról, hogy számba vehessük e nép ellen elkövetett bűnöket, oly hosszú ezek sora.

Arról viszont beszélnünk kell a legteljesebb együttérzéssel, hogy milyen szerencsétlen nép az orosz, hogy ez ideig semmiféle enyhülésben nem volt része, hogy csak a vezetők hatalma erősödik felette folytonosan, nem pedig a törvény. S az orosz nép tűri a zsarnoki önkényt.

Európában folyik az ezüst és az arany kitermelése. Nálunk minden ilyen tevékenység tilos. Csak egyesek élhetnek vele, kizárólag az állami kedvezményezettek, a hízelgők és a gazdagok...

Pedig az orosz nép munkaszerető és érzéke van a mesterségekhez. Öt- vagy tíz rubelt megkeresni számára már nagyon sokat jelent. De a tengeri hajózáshoz nem ért, mivel Oroszországban nemhogy a parasztok, de még a nemesség soraiból is csak elenyészően kevesen kapnak tudományos képesítést.

Íme, a rabság oka: hogy a gazdagoknak lehetőségük van elnyomni a szegényeket...

A nemesség felvilágosulatlan, erőtlen, és nem engedik meg, hogy hazája üdvére cselekedjék. Mindenki csak kegyért és rangért töri magát, s elérve azt, a nép kárára működik... Kirabolják a népet, megszedik magukat a közvagyonból, és a jogszolgáltatás befolyásoltsága miatt a felelősségre vonást is elkerülve, megelégedéssel fejezhetik be életüket, s eszükbe se jut, hogy működésük mennyi kárt okozott a hazának...

A cárgyilkosok és összeesküvők között virulnak azok az emberek, akik nemhogy tettekkel, de gondolatban sem cselekedtek soha semmit a haza javára...

Kamcsatkáról tudott dolog, hogy népének sorsa az elnyomás. Semmi jóban nincs részük, adókkal és vadász-szolgálatokkal tartoznak. Ezért ellenállnak. Sok hajót elpusztítottak, úgyhogy, mióta a lábunkat ide betettük, sok ezer élet elveszett. Akadnak azonban, akik ennek ellenére idemerészkednek verekedni, nem számolva azzal, hogy egy vadon élő népnek a gyűlölködés példáját mutatják. Azok meg senkit nem engednek földjükre lépni. Fegyverrel állnak ellen. Érthetetlen, hogy miért gyötrik ilyen ügyekben hosszú évekig húzódó vizsgálattal az embereket, amikor a kormány önmagát nem vizsgálja, holott mindennek ő az oka..."

A kiáltványban, miután ismét elősorolják a társadalmi haladást, a nép boldogulását, az ipar és kereskedelem fejlődését gátló intézkedéseket, az aláírások előtt egy szokatlan kollektív meghatározást közölnek magukról:

„És mi, az önellátásra kötelezett száműzöttek, az örökös télben, kenyér nélkül, a drága pénzen megvásárolható egyetlen táplálékon, a halétkeken tengődve, munkához szokott emberekként ilyen körülmények között élni nem tudunk.

Van itt valami emberiesség?

Mondjátok!

A legapróbb dologban sincs ilyen. Csak bűn és félrevezetés.

De azért elpusztulni sem akarunk!"

A kiáltvány megszövegezése és tisztázása a felkelés után, 1771. április 28. és május 11. között történhetett. Az okmányt - Pjotr Hruscsov kivételével - valamennyi száműzött és a felkelésben részt vett vagy azzal szimpatizáló katona és polgári személy aláírta.

Hruscsov tartózkodása azért érthetetlen, mert ez a száműzött már Benyovszky odaérkezése előtt szinte megszállottan foglalkozott a Kamcsatkáról való szabadulás gondolatával. Rejtélyes módon alapvető földrajzi munkákat szerzett be, melyekből a szökés mikéntjét próbálta meghatározni és aktívan részt vett a fegyveres felkelésben is.

Ezek után a kiáltvány aláírásának elutasítása csak valami ki nem mondott félelemmel lenne magyarázható, azzal, hogy sikertelenség esetén végrehajtható lenne az az ítélet, amelyik a testőrtisztre felnevelés és fővesztés büntetését mondta ki.

Az írástudatlan személyek, nagyrészt katonák helyett az aláírást valamelyik írástudó társuk eszközölte, oly módon, hogy az analfabéta az idegenkezelt kezével érintette, amikor az nevét kanyarította alá.

Az aláírások sorát eredetileg Benyovszky zárta le, ám Grigorij Kuznyecov csak az aláírások megtörténte után jelent meg a kikötőben, ahol a bolserecki felkelők a kihajózást készítették elő. Kuznyecov neve így az utolsó helyre került, melyet általában az okmányért felelős személynek szoktak fenntartani.

A *Memorandum* utolsó érdemi közlése szerint az okmányt 1771. május 12-én küldték el a bolserecki kancelláriának.

A középkori szláv dialektusban írott *Memorandum* mellett Benyovszky Móric egy másik, latin nyelvű írást is hátrahagyott volt börtönében. Ezt az okmányt kizárólag ő írta és szigorúan személyes vonatkozású. E kettes számmal jelölt kiáltványban Benyovszky előadja fogságba esésének történetét. Olyan eseményeket említ, amelyek a hivatalos iratoktól és Benyovszky saját *Emlékiratai*-tól is eltérnek, s forráskritikailag sem igazolhatók:

„*Kiáltvány*

Kibocsátva 1771. április 27-én, Benyovszky Móric által, aki a dicső Lengyel Köztársaság és Korona országnagya, valamint a szentesített Bari Konföderáció egyesült csapatainak altábornagya, a mezei hadaknak pedig vezetője.

Mivel a szövetségek valamennyi törvényes megállapodása az isteni akarat és népjogok által szentesítést nyert, s azt minden hatalom sérthetetlennek ismerte el, kivéve egyedül az Orosz Birodalmat, ha egyáltalán megilleti ez az elnevezés, amint azt később bővebben kifejtem. Mert törvénytelenek, vagy azok ellen, akik semminemű törvényt nem vesznek figyelembe, az, akit egyedül számos ellenséges csapat zár körül, odáig jut, hogy azok romlására törjön, végül pedig arra kényszerül, hogy csak a boldogulásnak minden népet megillető jogában bízék. Erre az alapra támaszkodom én is, amikor életemet jobb időkre megőrizve arra készülök, hogy elmondjam: milyen dolgok estek meg velem, s hogy az egész világ megtudja, milyen az a zsarnokság, aminő még a barbárok között sem dívik. Nem beszélek arról, hogy hová hurcolják az oroszok a külföldieket, de a legkevésbé sem mellőzöm azt a barbár és szörnyű tortúrát, amellyel engem is megkínóztak, aki az ellenséggel szemben a hazámért harcoltam.

1768-ban a dicső Lengyel Köztársaság szentesített Konföderációjának gyűlésén altábornagyi rangot nyertem, amely tisztségemet híven töltöttem be. Harminc ütközetben futamítottam meg nagyszámú ellenséget, amiről a Bari Konföderáció levéltára hitelesen tanúskodhat. A következő évben pedig Isten akaratából boldogan fogadtam szolgálatom után a nyugodt pihenést, amelyet a kiváló Potoczky tábornagy nyújtott ugyanezen szentesített és jogaiban

megegyezett konföderáció részéről. Így a dolgaimat törvényesen elrendezve, kötelezettségeimtől megszabadulva az ellenséges állapotot megszüntetve, a továbbiakban egyáltalán nem tartottam az orosz csapatoktól. De, hogy még gondosabban járjak el, menleveleket kértem az orosz uralkodóház Varsóban székelő követétől, Repnin hercegtől, hogy szabad utam legyen a várak között, mivel el akartam érni a dicső Magyar Királyság határáig. A menlevelek birtokában elindultam a szolgálatomban álló húszfőnyi csapat kíséretében Zuaniecből, amely már korábban is parancsnokságom alatt álló erőd volt. Útközben, mihelyt tudomást szereztem egy bizonyos őrállomásról, amelynek Brinken volt a parancsnoka, elküldtem hozzá egy követet, hogy épségben való továbbjutásom érdekében néhány embert bocsásson a rendelkezésemre, értésére adva, hogy a hercegtől menlevelem van. Magam pedig a kísérők odaérkezéséig egy Prut melletti fogadóban szálltam meg. Még azon az éjszakán megérkezett egy hatvan lovasból álló csapat, akik segítség helyett javaimat felprédálták, engem pedig életveszélyesen megsebezve elszállítottak az alezredeshez. Ez még az utolsó ruhámat is ellopta és egy bizonyos Pozorowsky herceg elé állíttatott, aki végül meg sem hallgatva, nehéz vasba veretett és átküldött engem a még élet-halál között lebegő sebesültet a galíciai herceghez. Ő akkor a legmagasabb rangú katonai helytartó volt. Színe elé állítottak és a szentesített konföderáció hadügyi helyzetről faggattak. De mivel elhatároztam, hogy hűségemet becsületesen megőrzöm akár a halálig is, a legkevésebbé sem elégítettem ki őket. Ezért aztán elrendelték, hogy egy teljes hetet étlen töltsék. Ezután Kiova szállítottak át, ahol orvosság és étel nélkül, börtönben tengettem nyomorult életemet még vagy százötven, éppúgy a dicső Lengyel Köztársaság konföderációjából származó emberrel. Innen Kazányba vittek, és ott munkámmal szerzett pénzen élelmeztem magam... Később a kormányzó úrtól visszanyertem szabadságomat és a háromszáz orosz versztányira lévő Szebuszkárba igyekeztem levegőváltás végett. A kereskedőknél ötezer tallért váltottam be, amely összeget már a következő éjjel ellopta tőlem egy M... nevű orosz, akit én vettem magam mellé. Ezt igen nehezen viseltem el, ezért elhatároztam, hogy üldözni fogom. A kazányi előjáró engedélyével Moszkvába jutottam, ahol értesültem róla, hogy emberem továbbmenekült Pétervárra. Elhatároztam, hogy ide is követem. De mivel a város ismeretlen volt számomra, nehezen tudtam szállást keríteni. Érkezésemről értesült egy bizonyos Pétervár-szerte hírhedt Villers nevű személy, aki ismert engem és kétes szövetkezéseivel felhasználta nevem. Ezért a megérkezésem utáni negyedik napon letartóztattak és Villers úrral együtt börtönbe vetettek, majd Kamcsatkára száműzték azokkal az orosz nemesekkel együtt, akiket III. Péter Pál nevű fia iránt tanúsított hűségük miatt küldtek száműzetésbe. Szövetséget kötöttünk, így akarván kiragadni magunkat jó néhányan /eddig már ötvenen/ Isten jobbának segélyével e zsarnokságból. Kegyetlen fogságunkról majd bővebben is beszámolok, ha a háromszor hatalmas és nagyon jó Isten megőrzi életünket, és valamelyik európai kikötőbe elvezet. Legyen Neki dicsőség és tisztelet örökkön örökké.

A száműzetésben lévő orosz nemesek pedig név szerint.

Ippolitus Stepanov

Vasilius de Panov

Baturin

Magnus Meder

Petrus Chrustiew

Alexander Garcsin

Adolpho de Wynblad

és mint báró Benyovszky Móric Aladár
saját kezűleg.”

A Bolserecki kiáltvány utóélete és helye az orosz történelemben

Rövid időre hagyjuk magukra a csekavkai kikötőben serénykedő felkelőket, akik éppen azon fáradoznak, hogy az elutazásra kiszemelt hajót - ugyanazt a „Szent Péter” nevű vitorlást, melyen őszutón Bolsereckbe érkeztek - kiszabadítsák a jég fogságából.

Amíg e májusi jégtörés zajlik, időben kissé előretekintünk, végigkísérjük a száműzöttek által kibocsátott kiáltvány sorsát és a felkelés utóéletét.

Szofin hajókormányos, akit a kikötőbe történt távozása után Benyovszky nevezett ki a bolserecki közigazgatás irányítására, miután értesült arról, hogy a „Szent Péter” kifutott a nyílt tengerre, megkezdte a száműzöttek egykori szállásainak átkutatását. Ekkor került elő az a térképvázlat, amelyen az összeesküvők szökési tervüket rögzítették. Windblatt asztalfiókjában további terhelő adatokat találtak. Uftuzsanyinov lelkész tervezett részvételére a szökés előkészítésében. Ezek az iratok arról beszéltek, hogy a pápa kész részt venni a Benyovszky által kezdeményezett missziós utazásokban, melyek során a Kamcsatka körüli szigetek bennszülött lakóihoz kívánták elvinni az isteni ígét, az igaz pravoszláv vallást.

E levelek alapján az irkutszki kormányzóság vizsgálóbizottságot nevezett ki, s e fórum hallgatta ki a lelkészt és minden bolserecki lakost, aki a felkelés idején a fegyenctelepen tartózkodott vagy bármilyen kapcsolata volt a száműzöttekkel.

A papnak, számos kihallgatás után, sikerült tisztáznia magát, arra hivatkozva, hogy a bennszülöttek térítésének semmi köze nem volt - az ő ismeretei szerint - a szökéshez, s különben is, a szigetekre járást Nyilov kapitány is támogatta, annyira, hogy maga szerzett hozzá bárkát. Ezzel a vízi járművel egyébként sem hajózhattak volna a nyílt tengeren.

A kiáltvány, lepecsételt borítékban, május 14-én, azokkal a foglyokkal együtt érkezett meg, akiket biztonsági okokból Benyovszky a felkelés idején letartóztatott és elhajózásáig őrizet alatt tartott. E foglyokat két héten keresztül a „Szent Péter” jégből való kiszabadítására és berakodásra használták fel, éjszakára pedig az ugyancsak itt horgonyzó „Szent Katalin” belsejébe zárták.

A kiáltvány szövegét Szerogorodszkij fedélzetmesterre bízta Benyovszky. A kiáltvánnyal együtt ekkor került a bolserecki kancelláriába a felkelők által igénybe vett kincstári javak és eszközök jegyzéke is.

A kiáltvány szövegéről, amint az a közvetett adatokból kitűnik, több másolatot is készítettek. Ezek elkészülte után a Benyovszky által kinevezett Szofin kormányzó megírta a felkelésről szóló, minden részletet mellőző rövid tudósítását, és az eredeti kiáltvány szövegével Ohotszkba utazott. Mielőtt a „Szent Katalin” fedélzetére lépett volna, a kormányzói tisztséget átruházta a bolserecki katonai raktárak felügyelőjére, Jerofej Roznyinra.

Ahhoz az ohotszki parancsnokhoz, Plenyisznier ezredeshez igyekezett, akit Benyovszky a neki szóló és a száműzöttekkel kapcsolatban szigorú eljárást javasoló levél kicserélésével 1770 őszén alaposan rászédett.

Talán - félve, hogy ismét lóvá teszik - az ezredes nem kívánt a Benyovszkyval kapcsolatos újabb esettel foglalkozni. Megbízta helyettesét, Zubrickij ezredest a vizsgálat lefolytatásával. Zubrickij nyomban kihallgatta a hírhozó Szofint, valamint a „Szent Katalin” legénységét az áprilisi felkelés eseményeiről. Jelentését július 27-én továbbította Bril kormányzóhoz, a szibériai terület főparancsnokához, Irkutszkba.

Csaknem három hónapig tartott a futár útja Ohotszktól Irkutszkig. További időt igényelt a főkormányzósági döntés a hozandó eljárásokról. Csak ezután indulhattak a sok ezer kilométeres útra, Szentpétervárra.

Így történhetett meg az a különös és az orosz viszonyokat jól jellemző eset, hogy 1772 januárjában a cárnő nem az orosz közigazgatási-katonai vezetőktől szerzett tudomást a száműzöttek felkeléséről, hanem egy határőrtsízt küldte el a kínai határtól a Pekingből kapott tudósítást.

Katalin cárnő felháborodva vette tudomásul, hogy a külföld előbb értesül az oroszországi eseményekről, mint az Orosz Birodalom uralkodója.

Első haragjában leiratot küldött Bril főkormányzónak Irkutszkba:

„Mellékesen tudomásunkra jutott, hogy a kamcsatkai száműzöttek állítólag a múlt esztendő áprilisának végén zavargást keltettek, egymás iránt hűségi esküt tettek, megölték az ottani parancsnokot, a helységet kirabolták, azután néhány nap elteltével egy vadászcsonakon tengerre szálltak. Számuk eléri a hetvenet...”

Hetekkel később megérkeztek az első vizsgálat során összegyűjtött iratok is, melyeknek legérdekesebb darabja a kiáltvány volt. Az udvari tisztviselők először nem akarták megmutatni Katalin cárnőnek. Napokig húzták-halasztották az irat bemutatását, míg végül, türelmét veszítve, a cárnő személyesen ment be a titkos kancelláriába, és egy ültő helyében olvasta végig a *Memorandumot*, majd földre hajítva kifakadt:

- Förtelem!

A jelenlévő főtisztviselők döbbenetben várták az uralkodói harag esetleg reájuk zúduló következményeit, de semmi nem történt. A cárnő elviharzott, a főurak tanácsstalansága meg egyre terebélyesedett. Mit csináljanak most ezzel az irattal, amely ilyen indulatokat váltott ki a cárnőből? Semmisítsék meg? S mi lesz, ha újra látni akarja? Talán kérdezzék meg tőle? De ki meri ismét szóba hozni azt, amit legjobb lenne elfelejteni?

A gordiuszi csomót végül a Titkos Ügyosztály főnöke oldotta meg. Az iratot a zárózsineg mentén többször lepecsételte, oly módon, hogy ezek megsértése nélkül senki nem juthatott a kiáltvány szövegéhez. A borítólap külső lapjára - amely tulajdonképpen az okmány utólag beszámozott 19. verso oldala - a következő utasítás került:

„Ezen irat őriztessék a Titkos Ügyosztályon, és Őfelsége tudta nélkül senki számára fel nem nyitható. A. Vjazemszkij herceg.”

A *Memorandum* utóéletének alakulásában jól tükröződik az önkényuralmi rendszerek lényege, az a körülmény, hogy az államigazgatásban a tehetetlenségig tehetségtelen apparátus egyedül az erőszak terén képes összehangolt vagy egymástól függetlenül azonos intézkedéseket hozni: az Irkutszkból 1771. december 19-én Kamcsatkára küldött bizottság ugyanis pontosan úgy döntött, minden kormányzati instrukció nélkül, mint a cári udvar.

Perov kapitány, a második bolserecki vizsgálóbizottság vezetője, miután 1771 decemberétől több hónapon keresztül gyűjtögette a száműzöttek után esetleg még feltalálható iratokat és tanúvallomásokat, munkája végeztével szigorú parancsot adott ki:

„A vizsgálóbizottság megparancsolja mindenkinek, aki Kamcsatkán él, vagy itt megfordul, hogy a szomorú emlékü lázadásról a vizsgálóbizottság kérdéseire adott válaszon kívül semmiféle hírt ne terjesszen, senki ne merjen erről írni magánlevelében sem. Megparancsoljuk az előjáróknak és hivatalos személyeknek egyaránt, hogy a lázadással kapcsolatos iratokat

szigorúan titkos okmányokként kezeljék; azok megismerését senkinek ne engedélyezzék. Jelen vizsgálóbizottság iratai is titkos ügyiratokként kezelendők örök időkre.”

Benyovszky és bajtársainak kiáltványa - ha egyedül a hatóságokon múlik - valóban örök időkre eltűnt volna. Szerencsére azonban, készült róla másolat, valamikor 1771. május 14. és június 13. között, amikor a Benyovszky által kinevezett kormányzó, Szofin fedélzetmester az első vizsgálatot végezte Bolsereckben.

A felismerhetően e kiáltványból kölcsönzött passzusok már 1773-ban megjelentek egy másik kiáltványban, amelyet a doni kozák Jemelján Pugacsov adott ki a felkelő parasztoknak.

Pontosan nem deríthető ki, hogy miként került a bolserecki *Memorandum* a jaicki kozákok táborába, de a Pugacsov által kiadott számos kiáltványban olykor szó szerinti egyezések fedezhetők fel. Természetesen a nagy részében analfabéta parasztok a hozzájuk intézett kiáltványokból hallás útján csak keveset jegyezhettek meg, de az alapgondolat, Oroszország társadalmi rendjének kárhozvitatása, mindannyiuk számára érthető volt.

A számos Pugacsov-kiáltvány közül, melyeknek rokonsága a bolserecki *Memorandummal* kétségtelen, idézzük az 1774-es cseljabinszki felhívást:

„Urunk Jézus Krisztus Mindenható gondviselése készül már megszabadítani Oroszországot a jobbágymunka igája alól...

Oroszország gyenge és kimerült. De, vajon kik merítették ki, kik viszik pusztulás felé?

Ezt magatok is tudjátok!

A nemesek birtokolják a parasztot! S bár meg vagyon írva Isten törvényeiben, miszerint úgy kell bánniuk velük, mint gyermekeikkel, a nemesek nemcsak rabszolgáiknak tekintik őket, hanem még a nyúl vadászatra tartott kutyáknál is hitványabbaknak...

Akik iparhoz jutnak és manufaktúrákat alapítanak, jobbágaikat olyan körülmények között dolgoztatják, hogy még a fegyházakban sem látni ehhez hasonlót...

A szerencsétlenséget, amit a hatalom urai raktak a szegény nép vállára, sehol e világon nem tapasztalják az emberek olyan pusztító erővel, mint Oroszországban...”

A bolserecki kiáltvány téziseinek második reinkarnációja több mint fél évszázaddal később, egy bukásában is magasztos esemény, a dekabrista felkelés során mutatkozott meg.

Szinte természetes, hogy a Pugacsov zászlói alatt gyülekező elnyomott parasztok lelki rokonságot éreztek a távoli Bolsereckben született gondolatokkal, ám az a körülmény, hogy egy úgynevezett nemesi forradalom is hasonló célokat tűz ki maga elé, az az eszmének a társadalom egészét átfogó érvényét bizonyítja.

A dekabrista felkelők többsége nemesember volt. Herceg és gróf. Fényes jövőt, rangot, s nem utolsósorban, életüket kockáztatták egy igazabb, önkény nélküli társadalomért.

A dekabristák számos írásában, leginkább pedig Szergej Muravjov-Aposztol *„Katekizmus”*-ában fedezhetők fel a bolserecki gyökerek.

E kérdés-felelet formában írott forradalmi elmélkedés a hatalom bűneiről ugyancsak kéziratként maradt fenn. Alkotóját a felkelésben vállalt vezető szerepe miatt 1826. július 13-án négy bajtársával együtt felakasztották.

Benyovszky kiáltványát és Muravjov-Aposztol katekizmusát egymás mellé téve nyomban szembeötlenek a bolserecki kiáltványból átvett szövegrészek.

Ez esetben sem csupán eszmei rokonságról van szó, hanem tartalmi és formai egyezésekről.

Azt a körülményt, hogy milyen úton, milyen eszközökkel és közvetítőkkel gyűrűzött ez a szellemi kisugárzás a felkelt parasztok és a nemesi forradalmárok felé, sajnos nem ismerjük és kiderítésükhöz forrásaink és körülményeink elégtelenek.

Annyi azonban a korlátozott lehetőségek mellett is bizonyítható, hogy Benyovszky és társainak felhívása az orosz élet és társadalom legégetőbb kérdéseit tárta fel, amelyek valamennyi társadalmi osztályról, mindenkire szóltak.

A hatalom titkos levéltárba záratta az iratot. De az rejtett csatornákon, időben és térben messzire hatolt, s mint fénymadár saját gondolataival termékenyítette meg későbbi korok szellemét és forradalmi mozgalmait.

Nem történelmi kérdés, de a fantáziának nagy távlatokat nyit: milyen hatást gyakorolhatott volna a bolserecki *Memorandum* a XVIII. század második felének társadalmi mozgalmaira, ha a hírközlés fejlettebb?

A kamcsatkai felkelés, a tiltó rendelkezések ellenére, lassan belopódzott az orosz történelmi irodalomba. A „*Honfiú*”, az „*Orosz múlt*” és a „*Szibériai Hírmondó*” című folyóirat mintegy száz évvel az események után közölt néhány cikket az addig teljesen ismeretlen mozgalomról. Az érdeklődés oly nagy volt, hogy e folyóiratokban Benyovszky és Bolsereck neve szinte állandósult. Sokat és sok hibával írtak a kamcsatkai száműzöttekről. A fogyatékoságok kizárólagos oka abból eredt, hogy a legfontosabb forrást - a *Memorandumot* - a történetírók nem ismerték. Ez csak a legutóbbi időben került elő a titkos levéltár mélyéről, és egy szerencsés véletlen adta e sorok írójának kezébe.

A „Szent Péter” vitorlát bont

A nagy útra készülő felkelőktől akkor vettünk rövid időre búcsút, amikor azok 1771. május elején hozzákezdtek a jégbefagyott „Szent Péter” nevű hadihajó előkészítéséhez a hosszú tengeri útra, a szabadság felé.

Csekavka kikötőjében 1770-1771-ben két hajó telelt: a „Szent Péter” és a „Szent Katalin”. Ez utóbbi méretre nagyobb volt, de befagyva sokkal messzebb állt az öböl szabad vizétől, mint a Péterről elnevezett gálya. A jégtörés jelentősen késleltette volna az indulást. Ezért döntöttek a „Szent Péter” mellett.

A hajóba beépített lövegeken kívül a fedélzeten további 12 ágyút helyeztek el, melyeket a bolserecki erődből hoztak. 120 szuronyos puska, 60 pisztoly, 80 kard, 1600 font lőpor, 200 mázsa puskagolyó, 120 gránát és 900 darab „ágyúteke” alkotta az arzenált.

Élelmük középtávú tengeri utazásra látszott elégségesnek. Raktárba került 800 font füstölt hús, 1200 font sózott hal, 3000 font szárított hal, 1400 font cetolaj, 2000 font cukor, 500 font tea, 4000 font megromlott liszt, 40 font vaj, 133 font sajt és 36 tonna víz.

A készletet szerszámok, kén, salétrom, vitorlák és kötelek egészítették ki.

Különleges rakományként 160 ládát szállítottak a hajóra. Ezekben szőrmék voltak: 148 borz-, 268 róka-, 1900 coboly- és 800 hermelinprém.

Került a hajóra 8 hordó bor és 11 hordó vodka.

A hajóhoz egy dereglye és egy csónak is tartozott.

Indulás előtt a parton istentiszteletet tartottak pravoszláv rítus szerint, majd ünnepélyesen a fedélzetre vonultak.

Következett a hűségeskü.

Nem Benyovszkyra, hanem a törvényes cárnak tekintett Pável Petrovics trónörökösre esküdtek, aki elől anyja erőszakkal elzárta a trónhoz vezető utat:

„Én ... esküszöm a mindenható Istenre, hogy halálomig hű leszek Pável Petrovics uralkodóhoz, őt mindenben segítem, soha el nem hagyom, mellőle el nem szegődöm, még a legnehezebb körülmények között sem. Személyének és ügyének bátor védelmezője leszek. Minden cselekedetemmel elősegítem az ő törvényes jogát, trónra kerülését.

Isten engem úgy segítsen!

Esküm és hitem pecsétjéül megcsókolom a Megváltó keresztjét. Amen.”

A felesketés ceremóniáját azok a politikai száműzöttek készítették elő, akik a trónörökös jogait követelve kerültek szembe a „trónbitorló” II. Katalin államapparátusának igazságügyi intézményeivel. De esküdtek, lelkesen és minden kényszerítés nélkül azok is, akik Pável Petrovics trónörökösről és a trónharcokról vajmi keveset vagy éppen semmit sem tudtak. Mert az orosz emberek máig meglévő tulajdonsága, hogy elhatározásaik, egyéni cselekedeteik igazolásához mindig valami hatalmasság engedélyét, támogatását keresik. A szolgaság, az alávetettség századokon keresztül türt alázata alakította ki ezt a viselkedési formát. Az emberek szinte természeti törvénynek tekintették, hogy önálló akaratuk nem lehet, és érzelmeiket csupán valamely hatalmasság érdekében és csak annak árnyékában fejezhetik ki, a hatalom által meghatározott módon és mértékben.

A néperkölc és lelkiakat ilyen torzulása odáig vezetett, hogy a hatalom ellen felkelő tömegek is a tényleges vagy képzelt hatalmasok pártfogásáért esedeztek.

Ez magyarázza, hogy az írástudatlan doni kozák Jemelján Pugacsov miért III. Péter cárként vezette harcba a felkelt parasztokat, noha azok többsége jól tudta, hogy a „cár” valójában egy kiszolgált parasztkatona. A nyomorult szolgát a hatalom elleni harcában senki nem támogatná, de egy nagyúr személye magára vesz minden felelősséget a kisemberek elhatározásáért.

Ezenkívül a cselekvésből rendre kizárt tömegeknek - akik a maguk erejében kevéssé bízhattak - mindig szükségük volt valami lelkiismereti támaszra. Amint a költő megfogalmazta az általunk idézett versben: a hitre.

Benyovszky az eskütételt és annak az orosz alattvalók számára mintegy kötelezően létező morális értelmezését kívülállóként szemlélte. Ő a monarchiát nem a jó és rossz uralkodótól függően, hanem egészében utasította el, és ezt az eszmét igyekezett szolgálni a lengyel függetlenségi mozgalomtól George Washington szabadságharcáig - négy földrészen.

Találhatók ugyan a bolserecki kiáltványban olyan elemek, amelyek monarchista elkötelezettségről vallanak. Ezeket a szövegrészeket azonban kizárólag Benyovszky bajtársai fogalmazták és iktatták a memorandumba, s mert erősen kihangsúlyozták az uralkodói hatalom által teremtett törvénytelenégeket, jól harmonizáltak a kiáltvány forradalmi hangjával.

Benyovszky kísérőinek számát a források eltérően közlik. Több forrás 63 férfit és 7 nőt említ, míg Benyovszky Emlékirataiban 96 személy, köztük 9 nő szerepel.

Indulás előtt felvonták az árbocra a Bari Konföderáció zászlóját, melyet Benyovszky saját kezűleg készített. Ezzel is demonstrálni kívánta szembenállását az orosz cári hatalommal.

A holt tárgyak beszédes politikai üzenete: a szabadság lobogója egy orosz hadihajón!

1771. május 12-én kezdetét vette az a hosszú tengeri utazás, melynek történetét ugyan nem sorolták be a XVIII. századi felfedezések és nagy tengerjárások forrásai közé, jelentősége - s főként a magyar művelődéstörténet számára - mégis kiemelkedő.

A kezdetleges műszerekkel végzett helymeghatározásokat, melyeknek pontatlanságát gyakran vetik Benyovszky szemére, szinte etikátlan összehasonlítani a modern műszerekkel végzett mérésekkel. Ugyanúgy nem Benyovszky mulasztásából adódik az általa bejárt tengerrész szigeteinek névazonosítási nehézsége. Ez több okból következik.

Benyovszky utazása a Csendes-óceán északi vizein hét évvel előzte meg Cook kapitány és tizenhat esztendővel La Pérouse e térségben végrehajtott kutatóútját. Ekkor a szigeteknek még nem volt a tudományban vagy útleírásokban azonosan és általánosan használt saját neve. Benyovszky többnyire elfogadta a bennszülöttek által használt elnevezéseket, vagy ha ilyenről nem tudott, maga adott valami jellemző nevet. Például: Víz-sziget.

A kamcsatkai kereskedő-hajósoknak ugyancsak saját elnevezéseik léteztek, amelyek Benyovszky hajónaplójába is átkerültek, viszont nem egyeztek a későbbi tudományos expedíciók során alkotott névanyaggal.

Mindezen korlátok - mérések fogyatékosága, elnevezések egyedisége és az azonosítás nehézségei - ellenére, Benyovszky tengeri naplója a világ megismerésének forrásai között jelentős helyet kaphatott volna, ám, annak ellenére, hogy utazása időben megelőzte James Cook és La Pérouse tengeri útjait, a róla készült leírás, az *Emlékiratok* csak 1790-ben jelent meg angol nyelven Londonban. Benyovszky munkájáról csak azután értesülhettek „a földleírás tudományának” művelői, miután az említett két felfedező kedvezőbb lehetőségek mellett készült munkái már ismertek voltak.

Így szinte természetes, hogy Benyovszky útja, s a róla készült leírás is a „nagyok” árnyékában maradt.

Tudománytörténeti szempontból többen vizsgálták Benyovszky tengeri útját a Csendes-óceán északi térségében és a Japán partok mentén. 1890-ben ifj. Jankó János kritikai elemzése jelent meg Benyovszky tengeri útjának Kamcsatkától Makaóig terjedő szakaszáról, 1909-ben pedig a mártírhaltalt halt földrajztudós miniszterelnök, gróf Teleki Pál foglalkozott Benyovszky útjának kartográfiai vizsgálatával a Japán partvidékre vonatkozóan.

E tanulmányok és a későbbi hasonló értekezések nagyrészt tisztázták Benyovszky helymeghatározásainak pontatlanságait, ugyanakkor szaporították is a kétséget támasztó adatokat, amennyiben elmulasztották vagy csak felületesen alkalmazták Benyovszky leírására a forráskritika szigorúbb vizsgálati módszerét. Azt az elvet, amely egy történelmi forrás kialakulásának körülményeit, azt a közeget vizsgálja, amely annak tartalmi elemeit meghatározta.

Az említett tanulmányoknak, elsősorban Teleki Pál munkájának lett volna feladata annak felderítése, hogy a Benyovszky-leírás, a tengeri utazás tapasztalatain kívül, milyen egyéb és mennyire hiteles forrásokra támaszkodik. Teleki Pál említett tanulmányában több alkalommal szól „kamcsatkai levéltárak” anyagában őrzött útleírásokról, melyekből Benyovszky adatokat meríthetett. Csupán azt a körülményt nem tisztázta, hogy Benyovszky ottléte idején Kamcsatkán levéltárak nem működtek.

Benyovszky egyedül abból a tengeri utazásokkal foglalkozó néhány könyvből szerezhetett ismereteket a környező szigetekről, melyet az ugyancsak száműzetésben élő Pjotr Hruscsov szerzett meg nagy találatekonysággal és még nagyobb anyagi áldozattal. Csupán a Hruscsov által készített térképvázlatokat tanulmányozhatta, melyekre a fogoly gondosan rávezette a könyvekből, a bennszülöttektől vagy a szigetvilágban közlekedő kereskedőktől nyert azon adatokat, amelyeket a menekülés szempontjából hasznosnak vélt.

Véleményünk szerint Benyovszky Kamcsatkáról való elhajózása előtt a Csendes-óceán általa bejárt északi térségéről semmiféle autentikus, vagy akkoriban ilyennek tartott ismerettel nem rendelkezett, így az *Emlékiratokban* közölt napló élmény- és tényanyagát maga a tengeri utazás szolgáltatva, helyenként megtévezve olyan leírásokkal, melyeket az író alkalmasnak talált népszerűségének és utazása jelentőségének növelésére.

Jelen munkánknak sem terjedelme, sem eredeti célja nem teszi lehetővé Benyovszky tengeri naplójának forráskritikai elemzését. Azt viszont hangsúlyoznunk kell, hogy Benyovszky volt az első magyar ember - és máig is egyetlen - aki bejárta a Csendes-óceán északi térségét Kamcsatka és Alaszka között!

E rövid kitérő után kövessük a már nyílt tengeren vitorlázó „Szent Péter” útját.

A szabadulás mámorát hamarosan reménytelenség, kiábrándulás követte. Ismeretlen vizeken jártak, nem tudták, hol vannak, s merre tartanak. A bizonytalanság ráült a kedélyekre, s egyre többen kezdték úgy érezni, hogy életük egyetlen biztos pontja Bolsereck. Egyeseknek börtön, másoknak kíméletlen robot, de valahova mégis tartoztak. Most meg: végtelen víz, sehol nincs otthon, sehol sincs remény.

Hol vannak a kincses szigetek, az aranymezők, a gazdagság, amivel Benyovszky ámította őket? Ha partra szállnak egy-egy szigeten, arany helyett vizet keresnek, meg kenyeret sütnek a kukacos lisztből. Aztán újra előre!

De hová?

Benyovszky minden mérfölddel közelebb jut otthonához - ők meg egyre távolodnak tőle.

Az elégedetlenség akkor érte el tetőfokát, amikor a parancsnok hozzálátott egy angol tengeri lobogó elkészítéséhez. Az emberek között elterjedt a hír, hogy Benyovszky valamelyik angol gyarmatra akarja őket szállítani, s ott jó pénzért eladni.

Sokan követelték, hogy forduljanak vissza. Benyovszky bajtársai veszélyesnek ítélték a helyzetet. Egyikük véletlenül tudomást szerzett a már zendüléssé terebélyesedett mozgalom vezetőinek tervéről, miszerint a lázadók éjjel legyilkolják Benyovszky környezetét, elfoglalják és visszavezetik a hajót Bolsereckbe. A kétkedőket azzal nyerték meg, hogy bátor cselekedetükért bizonyára bűnbocsánatot és magas jutalmat nyernek az uralkodótól.

A mozgalom irányítója láthatóan egy Parancsin nevű kamcsatkai paraszt volt, aki feleségével együtt jött a menekülők hajójára. Ez az ember szüntelenül a visszatérés mellett agitált. Azok megnyugtatóására, akik büntetéstől tartottak, kitalálta, hogy teljes védelmet kapnak, ha azt állítják, hogy a felkelők erőszakkal hurcolták őket a hajóra, azzal a céllal, hogy rabszolgának adják el őket az angol vagy spanyol gyarmatokon.

A lázadást május 22-én, tíz nappal az indulás után tervezték végrehajtani. Úgy érezték, hogy még nem távolodtak el nagyon, s még képesek visszavezetni a hajót Kamcsatkára.

Benyovszky és bajtársai megelőzték a lázadókat. Hirtelen rajtuk ütöttek. A főkolomposokat megkötözték, majd felolvasták Benyovszky írásos parancsát és a Hruscsov vezetésével összeült tengerész-bíróság döntését, amely ötven korbácsütésre ítélte Parancsint és feleségét, Izmajlov, Zablikov és Szafronov matrózokat.

Előkerült a hétfejű macska.⁸

A korbácsolás után, a bírósági ítélet végrehajtásaként, Parancsint feleségével és Izmajlov matrózt kitették egy lakatlan szigetre.

Az eset Benyovszky elbeszélése szerint a Bering-sziget Szent Móric öblében történt, amely hely patrónusának és névadójának Benyovszky őrangyalát választották a menekülők, hálából, amiért megövtá őket a lázadás borzalmaitól.

A partra tett lázadók egy 1772 októberében kelt jelentés szerint, viszontagságos utazás után, visszatértek Bolsereckbe. Az éppen itt tartózkodó vizsgálóbiztos, Smalov nyomban kihallgatta őket, és ennek alapján kiegészítő jelentést küldött a Szibériai Főkormányzóságnak a bolserecki felkelésről.

A hatóságok e jelentést tekintették leghitelesebbnek, mivel az adatközlők - jutalom reményében - mindenben a hatalom szájíze szerint nyilatkoztak.

Benyovszky hajónaplójával párhuzamosan Iván Rjumin is feljegyezte a „Szent Péter” útjának megörökítésre érdemes eseményeit. Ő azonban az ortodox kalendárium szerint jelölte meg a napokat. Így a két útleírás között tizenhárom nap eltérés mutatkozik, azonos események leírása esetén.

E körülmény is egyike azon nehézségeknek, amelyek nagy számban kerülnek elő Benyovszky csendes-óceáni útjának elemzésekor, s főként a helymeghatározásokban és a névhasználatban mutatkoznak.

Hogy mi módon zajlottak a menekülők napjai az ismeretlen vizeken, a bizonytalanság által kiváltott állandó feszültségben, annak illusztrálására idézzük Benyovszky *Emlékiratainak* egy részletét azon napokról, amikor magasra szökött az aranyláz:

⁸ hétfejű macska - hétágú, ólomgolyókban végződő korbács.

„Vasárnap, július 17-én. A betegeket és asszonyokat mind a partra küldtem, úgy hogy a hajót csak négy ember és két tiszt őrizte. E napon fát vágtunk, sátrakat vertünk, egy éléstárt is összetákolgtunk, hogy a hajóra szállítandó ennivalókat megőrizzük. Wynbladh egy üteget szervezett, mely két háromfontos ágyúból állott. Azok, kik az előző napon a szigetre jöttek, némi vadat és egy kecskét hoztak a betegeknek, azonkívül pompás gyümölcsöket és növényeket is. De megtiltottam, hogy nyersen egyék. Főtten, pörköelve igen zamatosnak és egészségesnek bizonyultak. Az élelem- és vízbőség hamar feledteté velük a tegnapi nyomort. Másról sem volt szó, mint a szerencsés véletlenről és a kellemes helyzetről. Ami engem illet, igen-igen örvendtem e kimenetelnek, mert megmentett a kínos haláltól és társaim szemrehányásától.

Az éj szép volt, de most nem sokat gondoltam vele, mert a folytonos fáradalmak és felvirrasztások után nagyon megkívántam már egy kis nyugalmat. Hajnalban összehívtam a társaságot, hogy kinek-kinek kiszabjam a teendőjét. Néhánynak a hajót kellett őrzenie, mások halászáttal, vadászattal, vízfordók összedongázásával, kötelek javításával stb. lettek megbízva. E munkafelosztás után azon szándékomat nyilvánítám, hogy mihelyt elegendő eleségünk lesz, a Philippini-szigetek egyikére, Manilára hajózunk, ahonnan a legkönnyebben juthatunk Európába. Nem nagy kedvvel fogadták, és azt felelték, hogy mindenekelőtt nyugalomra van szükségük, és majd csak azután latolják meg, melyiket válasszák.

Hétfő, július 18-án. Víz-sziget partján. Ezt a nevet adtuk neki pompás vizéért. Délután két órakor Loginov is megjött, aki a sziget belsejének megvizsgálására lett kiküldve. Sok almát, ananászt s néhány csomó fát hozott magával. Azt mondá, hogy a sziget bővelkedik fákban, de ennél jobban meglepett az előmutatott kőzetdarab, mert érctartalmúnak és aranyfényűnek találtam. A kristály felizgatta embereim képzelődését, és jóízűen okoskodtak, hogy a föld gyomrában okvetlenül gyémántnak kell lenni, ha már a felületén is ilyen gyönyörű kő van. Ezt is merő aranynak hitték. Hiába bizonygattam, hogy csal a látszat, mert hiszen az markazit, meg hogy a sziklakristályból soh'se lesz gyémánt: csak nem hallgattak rám. A képzelődés nagyobb erőt vett rajtuk, hogysem illúzióikból ki tudtam volna forgatni őket. A hirtelen tűz, mellyel hamarosan meghányták-vetették a dolgot, komoly aggodalmat keltett bennem. Őt már elő is lépett, és a fáradalmaktól megviselt társaik nevében kinyilatkoztatták, hogy pár hónapon át itt maradnak a szigeten, annál is inkább, mert élelemben sem lesz hiány. Földet ásnak, rezet gyűjtenek, szétverik a sziklát, hogy rájöjjenek, mi legyen alatta? Ha aztán elég aranyat és gyémántot szedtek össze, elviszik Európába, majd értékesítik ottan.

Azután esküt tettek, hogy szándékuknál erősen megmaradnak, sőt tőlem is elvárják, hogy akarataukhoz alkalmazkodjam. De minthogy nem tartottam tanácsosnak sebtiben válaszolni, azzal bocsátám el őket, hogy majd megfontolom, és másnap reggel nyilatkozni fogok.

Ahogy eltávoztak, összehívtam barátaimat, hogy a teendő lépések felől tanácskozzam velük. Azt javasolták, hogy hajoljak meg a többség akarata előtt, mint az erősebb törvénye előtt, mert hogy most szárazon vannak, úgy sem hajlanának az ész szavára, s minthogy már jól ismerem makacsságukat, okom van félni, hogy a szélsőségig viszik. E tanács sovány vigaszt nyújtott, mert szerinte csak vizályt és cselszövényt várhattam, amelynek kimenetele csak hátrányos lehet az én pártomra. Az éjet tehát azzal töltém, hogy terveket főztem, miként tudnám őket ismét téríthetni.

Hajnalban már sátram köré gyűltek, mert a választ várták. Barátaim a közelben húzódtak meg, hogy szükség esetén mellettem lehessenek. E szorult helyzetben legokosabbnak tartottam azzal fogadni őket, hogy az ércet meg akarom vizsgálni, hadd lássam, valóban aranyat rejt-e, mert hiszen csak nem pazaroljuk az időnket holmi békasó-gyűjtésre.

Válasszanak ki tehát két embert maguk közül, akik értik a fémmei való bánást, hogy a próbát megcsinálják. Együttal tudattam velük, hogy azon esetben, ha az érc aranyat tartalmaz, haladék nélkül a szigeten maradunk, mindaddig, míg csak jónak találjuk; de a kristálytöréssel hagyjanak fel, mert bizonyosan tudom, hogy gyémánt lelhelyeken nem szokott kristály lenni. Annyira meg voltak győződve, hogy az ércben nem lehet egyéb aranytól, hogy e válasszal is beérték. Andreanov és Ribnikov, két aranyművest akartak a próbacsinálással megbízni. Nagyon örültem, hogy e makacs tömeg lelkiülete fölött uralkodhattam. Barátaim szerencsét kívántak hozzá, és Pánov megígérte, hogy el fog követni mindent, hogy ez ármánynak, amit Stefánov művének tartott, nyakára hágjon.

Kedd, július 19-én. Szép, csöndes idő, nagy forróság. E napon sok halat fogtunk, felét megszáritva raktam a készlethez, a másik felét elosztogattam. Mivel Baturin azt jelenté, hogy sönk jócskán megfogyott, három kamcsadált adtam mellé, hogy keze ügyében legyenek a sófőzésben. Két órákor Pánov és Wynblathtal kirándultam a területre, ahol a szertelen kókuszdió és banánfa mellett egy barackféléi is láttunk, élvezhetlen, csipős gyümölcscsel. Egy kis sziklán néhány kristálydarabra és cinóberre akadtunk, de a legkellemesebb fölfedezés az ötven disznóból álló csürhe volt. Rajtahajtottunk, hogy legalább néhányat elejthessünk, de éppen ekkor a fiatal kormányos Potossiov azt jelenté, hogy Stefánov összebújt a szövetségesei egy részével, akikkel valami buzgó beszélgetésbe elegyedhetett, mert még az erdőbe is el akarta vinni őket eskütételre. Nagy hirtelen táborunk felé vettük az utat, ahova az éj beálltával meg is érkezünk. Ez éjszaka egyike volt a legszebbeknek, melyeket valaha láttam. A felhőtlen tiszta égen kettős tűzzel ragyogtak a csillagok. Először is Hrustiev sátrába tértem, aki szerfölött meg volt lepelve, midőn a hallott hírről értesítém. Mint monda, az egész napon át csak egy fél órára hagyta magára Stefánovot, ez az idő pedig rövidnek tetszik neki arra, hogy azalatt összeesküvést lehessen szervezni. De Pánov váltig azt hajta, hogy Stefánov még erre is képes, és kell a dologban valaminek lenni. Eddigi viselete hajlandóvá tett rá, hogy Pánovnak hitelt adjak, és az övrendszabályok elrendelését elkerülhetetlenül szükségesnek tartottam. Ily szándékkal hívtam össze mindazon barátaimat, akikben leginkább bízhattam, szám szerint harminchatot. Hatot közülök rögtön a hajóra küldtem, hogy a hajón levőket felváltsák, más tizenkettőre a parton lévő védelmi eszközök megőrzését bízam, a többinek pedig fegyverben kellett őrt állania, de úgy, hogy ellenségeinkben gyanút ne keltsenek. Mindezek után bevártam a hajnalt. Hét felé legelőbb a vadászok jöttek elé, hogy nem volt szerencsájük: vad nem került. Bárha én jól tudtam, hogy vadászat helyett Stefánovnál jártak, mégis magamba fojtam a mérget, de mikor azt hallottam, hogy mindazok, akikre a hordók és vitorlák kijavítását bízam, nem akarták a munkát végezni, minden türelmemnek vége szakadt, és kiadtam a parancsot egy általános összejövételre, délben.

Szerda, július 20-án. Az egybegyűltek előtt a legerősebb kifejezésekkel tártam fel a helyzet mivoltát. Fölhoztam, hogy mindenben mily buzgón teljesítém kívánságaikat. Panaszkodtam, hogy hálátlanok, amit az újabb viseletükkel is kimutattak. Megdorgáltam azoknak makacsságát, akik vonakodtak a munkát folytatni, mert az a legnagyobb bajba sodorhat bennünket. Kérdém aztán, mi cél vitte őket e lépésre, ami nem józan és tisztességes férfiakhoz méltó. Néhányan ösztökélték Stefánovot, hogy: „Beszélj! mi támogatni fogunk!” Erre a nyomorult beszélni kezdett, elnevezett ennek, annak, és velem együtt Pánovot rögtöni halállal fenyegette.

Szitkait félbeszakítottam, és beszédet tartottam, amelyben megköszöntem, hogy eddig is segélyemre voltak. Eléjük adtam, hogy a parancsnokságot csak azért tartottam meg, hogy ily küzdelemteljes utazásban megóvjam őket. De most, minthogy a legnagyobb veszélyen már túl vagyunk, visszalépek a parancsnokságtól, és kedvükre hagyom, hogy maguknak

más parancsnokot válasszanak. Én a magam részéről sajnosan érzem, hogy nincs már többet mit várnom tőlük, mert minden becsületet és tisztességérzetet eldobtak maguktól. Azért is el vagyok határozva, hogy elhagyom őket, és inkább vadállatok közt akarok élni, semhogy egy ily tömeg hálátlan ember közt, akiknek ezutáni viseletük csak gonosz tettek és bűnök láncolata lesz. Végre e szavakkal távoztam: „Akiben szeretet és hűség van, kövessen!”

Azok, akiknek hűségét már ismertem, és még más hűsz, akik eddig ingadoztak, követtek is. Sátramba érkezve még más ötvenkettőt találtam ott, a haton kívül, akik a hajón voltak. Nem kellett tehát félnem az összeesküvőktől, és egész éjen át azon gondolkoztam, hogy mi volna a legszükségesebb teendő. Hajnalban jelentették, hogy Stefánov pártjától küldöttség érkezett, akik tudatták velem, hogy a hajót elfoglalták, és hogy teljes hatalmukban áll engem itt hagyni. De szándékaik nemesebbek, és megígérik, hogy uruk és királyuk gyanánt fognak üdvözölni, ha megígérem, hogy velük maradok a szigeten. Hogy bebizonyítsák, miszerint nem akarnak rászedni, három pártjukbeli embert akartak nálam hagyni, és mihelyt határozatom megtudják, az egész társaság kezembe szolgáltatja Stefánovot, hogy végezzek vele.

A hajó elfoglalása levert, de amennyire csak tudtam, magamba rejtém a lehangoltságot. Szerencsétlenségem kikerülhetetlennek látszott, mert mit is kezdhetek egy pusztá szigeten hajó nélkül? Hogy ismét némi tekintélyt szerezzek magamnak, gyülekezetbe hívtam őket, melyben majd közleni fogom összes szándékaimat. Rögtön összegyűltek, Stefánov kivételével, aki tizedmagával a hajón maradt. Erre előadtam, hogy ha valaki, úgy csak én is kívánhatom, hogy e szerencsés szigeten üssünk tanyát, de hogy mégsem teszem, annak több oka van. Legelső mindjárt az, hogy társaságunk nagy számú férfiúból és csak tíz asszonyból áll, mely aránytalanság csak viszályt kelthetne, és hogy valójában csak ez a körülmény tartott vissza attól, hogy ajánljam e szigeten való maradást. De minthogy végre is látom, hogy elhatározták, magam is beléegyezem, de csak egy feltétel mellett.

„Halljuk! halljuk!” - kiálták mindnyájan. Erre megmagyaráztam nekik, hogy Japánba akarok hajózni, hogy ott egy város közelében kiszálljak, ahonnan annyi asszonyt hozzak magammal, amennyit lehet, ezenfelül búzát és szarvasmarhát. Ha e vállalatomban támogatni fognak, akkor ígérem, hogy letelepszem e szigeten, amelyre könnyűszerrel visszatérhetünk. Tervünk kivitelére pedig bízvást elegendő lesz egy hónap.

Még alig is fejeztem be, amikor egyhangúlag kiálták:

„Soká éljen főnökünk! Soká éljen a generális!” Azután rendre hozzám jöttek, és kezét csókoltak.

Örvendve, hogy ismét engedelemre bírtam, kértem őket, mennének a hajóra, és hozzák partra Stefánovot, mert félek, hogy eszetlenségében azzal végzi, hogy hajónkat felgyújtja. Erre úgy megijedtek, hogy nyakra-főre rohantak a kikötőnek. Stefánov, aki látta e riadalmat, azt hitte, hogy az én embereim elől futnak. Partra is jött, hogy segélyükre keljen, de nagyon meg volt lepve, midőn a saját emberei ragadták meg, hogy eléem hozzák. Szibaevet bízam meg őrizetével.

Csütörtök, július 21-én. Összehívtam a népet, és újra megeskettettem, hogy hívek lesznek és engedelmeskedni fognak. Egyszersmind magam is esküt tettem, hogy a japáni vállalat után visszatérek velük a Víz-szigetre és gyarmatot alapítok. E ceremónia végeztével kiadtam a parancsot a munkára, vadászatra és arra, hogy útravaló növényeket és gyümölcsöt szedjenek. Stefánovot szabadon eresztém, azon feltétellel, hogy az egész társaságtól nyíltan bocsánatot fog kérni, de minthogy nem volt célszerű, hogy ismét valamely tisztségbe helyezzem, rávettem a társaságot, hogy minden szolgálatra képtelennek nyilvánítsák. A

szerencsétlen esengett, hagynám a szigeten, de nem akartam kétségbeesésének martalékául dobni, és tudattam vele, hogy nyomorultságát enyhíteni remélem, ha majd ismét visszatérünk, mert nem közölhettem vele a valódi szándékomat. Jóságom bámulatba ejté, bűnös voltát beismerte stb. stb.

A szövetségesek, akiknek tele volt a fejük az új kolónia tervével, amiből idővel egy ország is vállhatik, fáradhatatlanul dolgoztak egész éjen át. Pánov biztosított is, hogy abbahagyják most az aranyásást. Hűs, világos éjszakánk volt, az egész társaság jól érzé magát. A kifogott halak ízletesek és egészségesek voltak; nemkülönben a pompás gyümölcsök és vadak is, melyek igen változatossá tették ebédeinket. Hajnalban a szövetségeseket még munkában találtam, és minden rendjén ment. Kilenckor elrendeltem, hogy összes készletünket a hajóra vigyék. A tizennyolc hordót is, közte nyolc újat, és valamennyit vízzel telten. Bátorin, aki mindent megleltározott, úgy látta, hogy semmiben sem szűkölködjünk. E napon egy keresztet verettem le a következő felírással:

„1771-ik év július 16-án e szigeten kikötött a Szent Pál és Szent Péter corvette, Benyovszky Móric Ágost magyar és lengyel mánás és lengyel köztársasági tábornok alatt, aki az oroszoktól elfogatott, és cárnői parancsra Kamcsatkába száműzetett, honnan bátorsággal és vakmerőséggel elmenekült.”

E sziget különben lakatlan, és vadmadarakban bővelkedik. A tenger pompás halakat szolgáltat, a víz s gyümölcs egészséges. Fekszik a szélesség 32°47'-e, s a bolserecki 355°8'-e alatt.”

Japán partjainál

Kiss József 1906-ban verset írt a fekete vizeken hanyódó szabadság-hajóról, a „szabad gondolat” tiltott rakományával terhelt „Knyáz Potemkin” nevű lázadó orosz hajóról.

A „Szent Péter”-ről - amely az európai haladó eszméknek az ugyancsak Oroszországban, korán és kivételes körülmények között kisarjadó hajtását hordozta szellemi rakományként - nemcsak, hogy költemény nem született, de jószereivel még az eseményről sem tudnak honfitársaink. Holott ez a tengeri napló, mint említettük része a magyar művelődéstörténetnek és annak a nagy forrásbázisnak, amelyből az egyetemes tudomány a világ megismerésének anyagát meríti.

Hajósaink tengeri utazásának legnehezebb szakasza a japán partoknál kezdődött. Készleteik fogyóban voltak, de leginkább a vízhiány miatt szenvedtek. Megpróbálták a tengervízből teát főzni vagy salétrom hozzáadásával fogyasztani. A próbálkozások ellenére azonban a partraszállás elkerülhetetlennek látszott. Ez a művelet rendkívüli veszéllyel járt. A japánok szigorú elzárkózása az idegenek elől még a XVIII. század második felében is csaknem változatlanul fennállt. Csupán annyiban enyhült, hogy néhány misszionáriust engedtek letelepedni, és Nagaszakiban holland kereskedelmi kirendeltség működhetett.

A partot azonban szigorúan őrizték. A „Szent Péter” kikötési kísérleteit rendre megakadályozták, ha valami csendes öbölben mégis horgonyt vetett, senkit nem engedtek a partra. Jelbeszédből megértették, hogy a hajósok élelmet és vizet kérnek, de csak ritkán segítettek. Néhány hordó víz és köleskása hajóhoz vitelekor azt is tudtukra adták az idegeneknek, hogy mielőbb távoznik kell.

Benyovszky hajónaplója szinte kizárólag az utánpótlás megszerzésének körülményeivel foglalkozik. Egyetlen utalás sincs feljegyzéseiben a holland faktória vezetőjéhez küldött levelekre, amelyek rendkívüli politikai intézkedésekkel jártak mind Németalföldön, mind Japánban.

Nagy utazók a Csendes-óceán északi térségében (Balázs D. után):

1. Benyovszky, 1771;
2. Cook, 1778-79;
3. La Pérouse, 1785-88.

A politikai nyugtalanságot leginkább kiváltó, német nyelven írott és a Nagaszakiban működő holland faktória vezetőjéhez címzett Benyovszky levél a következő:

*„Uszma szigetén, 1771. július 20-án.
Nagytekintélyű kegyelmes uraim, a dicsőséges
Németalföldi Köztársaság tisztjei!*

Kegyetlen sorsom, amely hosszú tengeri hanyattatásra kárhoztatott, immár másodízben vetett japán vizekre. Partra szálltam, remélve, hogy találkozhatom kegyelmességekkel és elnyerhetem segítségüket. Egészen elszomorít, hogy nem adódott lehetőség az Önökkel való személyes megbeszélésre, így hát előadom azon fontos értesüléseket, melyeket Önökkel kívántam közölni. A nagy tisztelet, melyet az Önök dicsőséges állama iránt érzek, késztet arra, hogy tudomásukra hozzam, miszerint ebben az évben két orosz hadihajó egy fregatt kíséretében titkos katonai küldetést teljesített Japán partjai mentén, és megfigyeléseiket térképre rögzítették. Macuma [Hokkaido], és közelében, az északi szélességi 41°38' alatt

fekvő sziget megtámadására készülnek. A támadás a jövő esztendőben várható. E célból a Kurili-szigetek egyikén, amelyik legközelebb fekszik Kamcsatkához, erődöt és tüzérségi, valamint élelmiszerraktárakat építettek.

Ha sikerült volna személyesen is találkozni Önökkel, még egyebeket is elmondtam volna, mindazt, amit nem merek a papírra bízni. Tegyük meg Kegyelmességetek mindazon óvintézkedéseket, melyeket megtenni szükségesnek vélnék, ám, ha mint jóakarató együtt érzőnek szabad tanácsolnom, tartsanak harci készenlétben egy cirkálót.

Ezzel bátorodom magam ajánlani, és maradok alulírott alázatos szolgálja Kegyelmességeteknek:

*Báró Aladár von Bengoro
fogoly hadseregparancsnok.*

P. S. A parton hagytam Kamcsatka térképét, amely hasznos lehet Önöknek.”

A levelet a holland kirendeltség tisztviselői japán nyelvre fordították, más, Benyovszkytól származó irattal együtt, és elküldték azokat a japán államtanácsnak. Az eredeti iratokat, olykor hiteles másolataikat saját irattárukban helyezték el. Ezen okmányok később a Hágai Nemzeti Levéltárban „Benyovszky-akták” néven önálló fondot képeztek, s abban a korban, amikor Németalföld tengeri hatalmasságnak számított, titkos dokumentumanyagként kezelték.

A levél hatására - noha az arra adandó holland és japán választ Benyovszky nem tudta kivárni - különleges intézkedések sora kezdődött el Japánban és Németalföldön egyaránt.

A hollandok elsőrendű érdeke abban állt, hogy megőrizték kereskedelmi kiváltságukat Japánban, hogy távol tartsanak minden vetélytársat a japán szigetektől. Éppen ezért készséggel adtak hitelt az orosz veszélyről szóló híreknek, még szigorúbb elzárkózásra ösztönözve a nekik koncessziót nyújtó házigazdákat.

A japánok nagy jelentőséget tulajdonítottak a Benyovszky-levelének. Megvizsgálták minden olyan, a közelmúltban lezajlott eseményt, melyet valami módon kapcsolatba hozhattak orosz felderítéssel vagy támadás előkészítésével. Az első jelentést oroszok jelenlétéről Japán partjainál egy Hiradzava Kokudzan nevű írástudó japán férfi tette 1774-ben. Írásban jelentette a katonai parancsnoknak, hogy Ava-sziget partjait egy orosz hadihajó közelítette meg. A hírhozó arról is tudott, hogy az orosz kapitány parancsot kapott a japán partok feltérképezésére, mivel az oroszok Japán elleni támadásra készülnek.

E jelentés igazolta Benyovszky levelét, csupán a támadás időpontjának meghatározásában különbözött attól.

A másik japán, aki a felkelő nap országát fenyegető orosz veszélyről írt, egy orvos volt, Kudo Hejszke. Ő eredetileg a holland orvoslási módszerek tanulmányozására utazott Nagaszakiba. Ott jó barátságot kötött a tolmáccsal és a kereskedelmi telep vezetőjével. E barátok számos államtitkot fedtek fel előtte. Elmondták, hogy hazájukban a japán előkelőket rossz politikusként tartják, mert lehetőséget adtak az oroszoknak a Kurili-szigetek feletti ellenőrzés gyakorlására.

Noha Kudo nem osztotta teljesen az orosz veszély miatt aggódó honfitársainak véleményét, Benyovszky utazását gyanúsaként tartotta, s kimondatlanul megvádolta őt kémkedéssel, azzal, hogy orosz hajón orosz megbízói számára végez megfigyeléseket.

Benyovszky személyével kapcsolatos kételyeit Kudo: *A vörösfejűekről szóló tudósítások elemzése* című munkájában fejtette ki. „Vörös-, vagy világosfejűnek”, talán szökének, a korabeli keleti források az oroszokat nevezték.

Ez az írás eljutott a főhatalmat gyakorló előjáróhoz is, aki 1781-ben elrendelte az északon fekvő szigetek állapotának és katonai helyzetének pontos felmérését.

Mivel azonban a jelentés nem elégítette ki, expedíciót küldött a válságos helyzet feltárására Edzo, Karafuto és a Kurili-szigetekre. Kitűnt, hogy a japán fennhatóság alatt álló területeken már évek óta élnek „vörösfejűek”.

A japán expedíció tagjai érdeklődtek a vizsgálódást kiváltó személy - Benyovszky - sorsa felől is, bár feltételezték, hogy ezek a nemrég idetelepült oroszok semmi felvilágosítással nem tudnak szolgálni a levelet aláíró „*fogoly hadseregparancsnok*”-ról. Legnagyobb csodálkozásukra az orosz telepesek ismerték Benyovszkyt és közölték: „Ő már régen elhajózott Amerikába, nyolc nagy hajóból álló flottillájával.”

A nyolc nagy hajó említése félelmet keltett mindenütt, ahol tudomást szereztek róla. A japánoknak - éppen az ország elzárkózása következtében - egyetlen olyan hajójuk sem volt ez idő tájt, ami akárcsak úszni is képes lett volna a nyílt tengeren.

A japán szigetekre talált „vörösfejűek”-ről szóló jelentés új elemeket vitt Japán védelmi struktúrájába, aminek látványos eredménye a hajóépítés fellendülése volt.

A holland faktória természetesen készséggel szolgált hajóépítő mesterekkel és matrózokkal, tovább erősítve ezáltal japáni hídfőállását.

A hajóépítés mellett fejlődésnek indult az elméleti katonai képzés is. E folyamat egyik eseménye Hajaszi Szihei könyvének publikálása 1791-ben *Katonai tézisek a tengeri hatalmak számára* címmel. E munka legjelentősebb volt azon írások sorában, amelyek éppen Benyovszky levelének hatására keletkeztek.

Ez a hadtudománnyal foglalkozó szakember Japán északi részéről, arról a vidékről származott, ahol a menekültek hajója legtovább tartózkodott. Az európai kultúra iránti érdeklődése 1775-ben Nagaszakiba vezette, s ilyen irányú tanulmányaihoz a hollandoktól várt ismeretanyagot.

Nagaszakiban találkozott a Benyovszky-levél által keltett hangulattal és személyesen azokkal is, akik a levelek fordítását és kézbesítését végezték a japán előjáróknak.

Hajaszi idézett munkájában utal a Kína felől várható veszélyekre, ámde a fenyegetés legfőbb forrását Oroszországban, annak Csendes-óceán térségére irányuló hegemoniájában kereste.

„Oroszország Európa legnagyobb hatalmasságává nőtt... - írta. - Kelet felé való terjeszkedése során eljutott Kamcsatkáig. De Kamcsatkán túl nincs szárazföld. Következnek a szigetek. A Kurili-szigetek és a mi országunk. 1771-ben megjelent egy kalandor, báró Móric Aladár von Benyovszky, akit Moszkvából küldtek Kamcsatkára, onnan pedig Japánba, ahol is számos kikötőt járt be és felderítette a parti vizeket. Megjelenése mindenütt ellenséges érzületet és félelmet váltott ki.”

A japán katonai szakértő Benyovszkyt orosz zsoldban álló felderítőnek tekintette, s ezzel az orosz támadás lehetőségét még inkább közelinek tartotta.

A fentiek előrebecsátása szükségesnek látszik annak a körülménynek vizsgálatához, hogy Benyovszky nagy feszültségeket kiváltó levelének volt-e valami valóságalapja, vagy csupán azért írta, hogy megnyerje a japánok bizalmát és támogatását?

Az orosz veszéllyel nemcsak az orosz hajó megjelenése óta számoltak Japánban. Azok a politikával és tudománnyal foglalkozó emberek, akik az ország elszigeteltsége ellenére, különböző csatornákon keresztül, többé-kevésbé helytálló értesüléseket szereztek az európai viszonyokról, már korábban is figyelmeztettek arra a hatalmi koncepcióra, ami az orosz politikát jellemezte.

Európai diplomáciai körökben az 1750-es évek végén ismertté vált a Nagy Péter cárnak tulajdonított végrendelet.

Ezt az okmányt is a pétervári Titkos Ügyosztály hétpecsétetes iratai között őrizték, és gondosan ügyeltek arra, nehogy a külföld valami módon tudomást szerezzen az orosz külpolitikának e „szabálykönyvéről”.

Sokáig nem is tudtak létezéséről. Erzsébet cárnő - Nagy Péter leánya - uralkodása idején azonban oly sok francia szakértő özönlött el a cári udvart, hogy egyiküknek, d'Eon lovagnak sikerült meglesnie az okmányt. Lemásolta és franciára fordította. 1757-ben átadta a királyi kancelláriának és bemutatták XV. Lajos királynak is.

Bár az okmányt a legszigorúbban elzárták, s csak a francia diplomácia irányítói tekinthettek bele, itt is, mint eredeti őrzőhelyén, Pétervárott, valahogy ismertté vált. Több másolat készült róla, és szövege néhány európai és tengerentúli országba is eljutott. Tudomást szereztek róla az európai viszonyokkal foglalkozó japán politikusok is. Ez az irat lehetett egyik vagy talán elsőrendű forrása a felkelő nap országát fenyegető, orosz veszélyről szóló híreknek.

Mivel az említett végrendelethez fűződő hangulat is jelentősen befolyásolhatta Benyovszky japán megítélését ázsiai tartózkodásának utolsó szakaszában, és mert e forrás ismertetésével a magyar történeti irodalom mind ez ideig adós, a végrendelet szövegét teljes terjedelmében közöljük.

A magyar fordítás a XIX. század elejéről származik, amikor Nánási Fodor Gerzson református lelkész és tanár valamelyik nyugat-európai könyvtárban megtalálta az irat másolatát.

A tudós pap az általa magyarra átültetett szöveget a *Nagykörösi Krónika* kéziratos kötetének lapjai közé helyezte. Itt találtuk meg 1953 telén.

Ám ez az időpont és az utána következő évtizedek, kevésbé voltak alkalmasak az okmány közlésére, amelyet jelen tanulmányunkban - annak illusztrálására, hogy milyen tényleges alapjai léteztek Benyovszky ázsiai tartózkodása idején az orosz veszélynek Európában és Keleten egyaránt - az alábbiakban közlünk:

„A legszentebb s oszthatatlan Szent Háromság Nevében.

Mi I. Péter Oroszok Cárja, s egyeduralkodója, az Orosz Nemzet Thronját, s Kormányját öröklő utódainknak!

A Nagy Isten kitől lételünk, és koronánk bírjuk, miután fel világosított Szent lelkével, és gyámolított hatalmával, képessé tesz hinnem, mikép az Orosz Nemzet egész Európa feletti uralkodásra vagyon hivatva. Hiedelmem alapjául szolgál, hogy nagyobb része az Európai Nemzeteknek tehetetlenséggel határos vénségi állapotra jutott, vagy pedig arra sebes léptekkel tart, ebből következik, hogy azokat egy fiatal, és új Nemzet könnyen meg győzheti, midőn ez utóbbi egész hatalmát, s növekedését eléri. Nyugat és Kelet Tartományainak ezen északroli meg rohanását úgy tekintheti, mint Gondviselőtől rendelt időszaki mozgalmat, melly ekép szülte újjá a Római Nemzetet a barbár Népek be rohanása által.

Az északi Népek vándorlásai hasonlóak a Nilus ki áradásához, mely bizonyos időben az Aegiptom sovány helységeit meg kövériteni érzéki. Én Orosz Országot mikor át vettem, Patak volt, most úgy hagyom el mint folyamot, utódaim által téres tengerré teendő, mely arra van határozva, hogy termékenyítse az el szegényült Európát, és hullámi minden gátak datzára mellyeket az el gyengült kezek tennének ellenek, szét fognak ömleni, ha következőim igazgatni tudandják útyokat, - ezért tehát következő jegyzésimet hagyom reájok, és azokat állandó figyelemmel észlelésökbe ajánlom, miként Mózes a Zsidó Népnél törvény tábláit ajánlá:

I. Tartsák az Orosz Nemzetet szüntelen hadi lábon, hogy legyen a katona mindig lelkesült és gyakorlatban, s csak akkor hagyják nyugodni, midőn az álladalom pénz ügyein kell segíteni: gyarapítsák a hadi seregeket, válasszák meg a támadásnak kedvező idő pontokat, úgy működjenek, hogy béke a háborúnak és háboru a békének használjon, a növekedő Orosz Ország dicsőssége és boldogsága érdekében.

II. Minden lehető eszközök által karolják át Európa minden világosodott Nemzeteit: Kapitányokat, Hadvezéreket, háboru tudosokat béke idején vonjanak magokhoz a végett, hogy használja az Orosz Nemzet azt, mi más Nemzetektől használható, de a nélkül, hogy valamit sajátjából el veszítsen.

III. Vegyenek részt minden alkalommal, Európa minden nemű civódásai- s harcaiból, s főképp Német Országéiból, melly közelebb létével közvetlenebbül érdeklő.

IV. Lengyel Országot szaggassák részekre folytonos zavart és vizsályt táplálván benne: a hatalmasokat nyerjék meg azonnal, follyanak be az Ország Gyűlésbe vesztegetéssel, hogy a Király választási munkálatokban részük lehessen: szerezzenek párthiveket, azokat oltalmazták, eszközöljék ki az Orosz Seregek bévételét és tartsák ottan, míg el jön az idő, hogy mind örökre ott maradjanak.

Ha a szomszéd hatalmasságok ellen szegeznek magokat, azon percben csendesítsék le, el darabolván az Országot, miglen vissza vehetik tőlük, mit nékiek adtak.

V. Szakítsanak el mennyit csak lehet Svédhontól, és kötelődzenek belé, hogy tölle meg támadtatván, legyen ürügyök meg hódítására: a végre idegenítsék el Dániától és Dániát Svédhontól, s gondosan tartsák fenn versengésüket.

VI. Az Orosz Fejedelmek házastársakat a Német hercegnők közül vegyenek, hogy az által szaporítsák a Családi Szövetségeket. Közelítsék egymáshoz az érdekeket, s így önként simullyon Német Ország érdekünkhöz be folyásunk öregbítésével.

VII. Becsüljék kiválólag Angol Ország Szövetségét saját kereskedelmünkért, a melly hasznosabban bé folyhat tengerészetünk kifejlődésére. Cseréllyék bé fáinkat s más természetményeinket aranyával, és állandósítsanak kereskedőik, hajósaik, s a mieink közt folytonos viszonyokat, mellyek a honunkbélieket hajózás és kereskedelemre képezik.

VIII. Szünet nélkül terjeszkedjenek észak felé, a Balti tenger hosszában, hasonlólag dél felé a Fekete tenger hosszában.

IX. A lehetőségig mind inkább közeledjenek Konstantinápolyhoz, s Indiához. Az ezekben uralkodó, az valódi uralkodója a világnak: következőleg, keressenek folytonos háborut most Török Országban majd Persiában: alapítsanak hajó műhelyeket, raktárakat, a Fekete tengeren: tegyenek szert lassan-lassan ezen tengerre, mind szinte a Baltira, mely két szükséges pont a terv sikerülésre. Sietessék Persia hanyatlását: hatoljanak a Persiai Öbölbe: állandósítsák lehetőségét Siriában a Levantei ős kereskedelemnek, és nyomuljanak Indiába is. Ezek a világ raktárai. Egyszer ott lévén, kevés szükségünk lessz Angol Ország aranyára.

X. Légyen gondjuk Ausztria szövetségét keresni és fenn tartani: céljait Német Ország egykori királyságának el nyerésére látszólag támogatni, s ellene alattomban a Fejedelmek féltékenységet élesztgetni.

Szint-ügy legyenek rajta, hogy ezek vagy amazok gyámolítását Orosz Országnál keressék, s ez felettek némi véd hatalmat gyakoroljon, elő készítője légyen a jövőbeli uralkodásnak.

XI. Az Ausztriai Háznál gerjessenek érdeket az eránt, hogy a Török Európából kiűztesék, s ha Konstantinápoly meg lesz hódítva, ama vetélytársat semlegesítsék, vagy azonnal Európa vén álladalmait ellene izgassák, vagy azáltal, hogy a hódítmányok egy részét neki engedjék. Ez egykor ismét el veendő tőle.

XII. Az egymástól szakadások által el választott Görögöket, Magyarokat, Törököket, vagy déli Lengyel Országban élőket összesítsék mind magok körül: tegyék magokat azoknak közép pontjává, támaszává, s némi papi felsőségnél fogva, eleve vessék meg egy közönséges uralkodás alapjait.

XIII. Ha a Svéd hon mienk, Persia legyőzve, Lengyel Ország le igazva, Török Ország meg hódítva, hadi seregeink egyesülvék, a Fekete és Szász tenger hajóinktól őrizvék, akkor külön és titokban tegyenek kötést a világ uralkodás vélek leendő meg osztása iránt.

Ha valamelyikük hajlik az ajánlatra, mihez kétség nem férhet, midőn nagyra vágyók és önzésüknek hizeleg, akkor használják az egyiket a másik meg rontására: az után semmisítsék meg a hátramaradottat is, olly harcot kezdvén ellenük, hogy kétség semmiképen nem lehet, minthogy Orosz Ország már akkor sajátul bírja keletet, és Európa nagy részét.

XIV. Ha netán, mi nem igen valószínű, hogy Orosz Ország ajánlatát mind ketten el vetnék, akkor egymás ellen kell uszítani őket, s oda vinni, hogy egymást fel emésszék. A döntő pillanatot használva, Orosz Ország előre már összevgyűjtött seregeit küldje Német Országba, miáltal 2 tetemes hajóhad, egyik az Azovi tengerből, másik Archangeli révből Ázsiai vad népekkel meg terhelve, a Fekete, a Balti tenger felfegyverzett flottái kíséretében ki indul a közép tengeren és Óceánon előnyomulva el árasztják azután egy felől Frank Hont, még más felől Német Ország lesz meg támadva, s ha egyszer le győzik e 2 Tartományt, Európa többi részeit minden kardcsapás nélkül könnyű lesz iga alá vetni. Így lehet, s kell Európát meghódítani!”

Utolsó zendülés a „Szent Péter” fedélzetén

Benyovszky nem várta meg a holland faktória válaszát. Azt, hogy levelei milyen hatást keltettek a japánoknál és a hollandusoknál, soha nem tudta meg.

A japán szigetektől Formozán (Tajvan) keresztül Makaóig tartó vitorlázás a „Szent Péter” búcsúútja volt. Az utazás a megszokott „mederben” folyt. A legénység elégedetlenkedett és egyre fogyott. Meghaltak maláriában, trópusi lázban és elhullottak a bennszülöttek nyilaitól. Meghalt Benyovszky egyik legkedvesebb barátja, Panov is, a testőrtiszt. Makaón különösen sokat temettek. Tizenöten haltak meg, a Kelet-Kínai tenger szokatlan égővén. Itt halt meg Makszim Csurin hajóskapitány, és itt szabadult meg szenvedéseitől Turcsanyinov, az öreg udvari lakáj is, akit a cári „igazságszolgáltatás” orrának és nyelvének megcsonkítása után száműzött Kamcsatkára.

Makaót 1771 szeptemberében érték el, miután Benyovszky kínai kereskedőknek jó áron eladta a Kamcsatkáról hozott prémeket. Úgy tervezték, hogy a kis portugál gyarmaton végre kipihenhetik fáradalmaikat. A zavartalan pihenés érdekében Benyovszky bizonyos intézkedések megtételét vélte szükségesnek. Mindenekelőtt megtiltotta az orosz beszédet és a keresztvetést nyilvános helyeken. E kettőből azonnal tisztába jöhettek az ugyancsak vallásos, de más módon keresztet vető portugálok a vendégek hová tartozásáról. A rendelkezés minden addigig meghaladó elégedetlenséget szült, amely akkor csapott át nyílt elégedetlenségbe, amikor kiderült, hogy a „Szent Péter” utasait Benyovszky magyarokként jelentette be a kormánynak. Attól tartott ugyanis, hogy a portugál hatóságok oroszok megjelenését gyanúsak tartanák, és partraszállásukat sem engedélyeznék.

A menekülők felháborodtak:

„Nincs hazánk és megtagadják velünk nyelvünket, hitünket!”

Az elégedetlenkedők hangadója ezúttal is Sztjepanov volt. Azonnal a kormányzóhoz futott, hogy bepanaszolja Benyovszkyt. Ám csalódott. A kormányzó azon oknál fogva, hogy sem ő, sem munkatársai a portugálon kívül más nyelveket nem ismernek, nem vehetett tudomást Benyovszky csalárd viselkedéséről. Sztjepanov ekkor a Kantonban működő Kínai Államtanács megbízottjához fordult, aki az itt jelenlevő hollandok közvetítésével meghallgatta az elégedetlenek szószólóját.

Közben a hajón annyira elmérgesedett a hangulat, hogy Benyovszky segítséget kért Makaó kormányzójától. Ő nyelvi tekintetben kedvezőbb helyzetben volt társainál, mert jól tudott latinul, s a portugál anyanyelvű főtisztviselővel ily módon, nem választékos beszéddel ugyan, de valahogy megértették egymást.

Azon ürüggyel, hogy a hajót meg kell védeni a bennszülöttek erőszakos zaklatásaitól, a kormányzó fegyvereseket küldött a hajóra.

Ekkor Benyovszky az alábbi proklamációval fordult az elégedetlenkedőkhöz:

„Ha Önök engem tisztelnek és hisznek szavaimban, elismerik cselekedeteimet és jóindulatomat, akkor esküszöm az élő Istenre, hogy mindenkor őszinte baráti szeretetet nyilvánítok Önök iránt. Ellenben, ha tapasztalni leszek kénytelen álnokságukat, magam is hasonlóval viszonzom azt.

Ígérem, hogy soha semmi hátrány nem éri Önöket, ha bizalommal viseltetnek irányomban. Sérelmet nem szenvednek sem részemről, sem másoktól, mert minden képességgemmel megvédem Önöket. Ha eljutunk Európába, rajta leszek, hogy tetszésük szerint rendezhessék sorsukat, hogy jólétben és megelégedésben tölthessék napjaikat, a jó Isten segítségével. Szavaimat aláírással hitelesítem.”

Benyovszky nyilatkozata némileg megnyugtatta a lázongókat. Szinte még örültek is, hogy a városban rendeztek be szállást számukra, s néhány napra elhagyhatják a hajót, ahol oly sok szenvedésben, lemondásban volt részük, de mindezek mellett ez a hajó jelentette a szabadságot, az új élet reményét is.

De ismét csalódtak. A partra érve kiderült, hogy néhányukat nem kényelmes szállásra, hanem börtönbe viszik a kapitány elleni erőszak és zendülés vádjával.

Abban is csalódnunk kellett, hogy valaha visszatérhetnek a „Szent Péter”-re.

A város felé vonuló kamcsatkaiak még látták, hogy a főárbocra felhúzzák a portugál zászlót.

Benyovszky eladta a „Szent Péter”-t!

Ágyústól, mindenestől, csak senki nem tudta mennyiért.

A hajó, a Szibériai Flotta akkor tizenhárom egységből álló kötelékéből a legkimagaslóbb eredményt érte el: megvalósította Nagy Péter cár álmát - kijutott a déli tengerekre.

Igaz, a legnagyobb orosz uralkodó álmát egy száműzött magyar váltotta valóra!

Benyovszky kísérőinek sorsa

A tengeri bolyongás folytatódott.

A menekülőket kínai dzsunkákon Makaóból Kantonba szállították. A börtönbe zárt zendülőket Benyovszky közbenjárására szabadon bocsátották. Csak Sztjepanovot zárták ki maguk közül.

A kiközösítés után Sztjepanov Batáviába ment, majd Londonba utazott, ahonnan kegyelmi kérvénnyel fordult az általa sokszor törvénytelen bitorlónak nevezett cárnőhöz.

A kegyelem hamarosan megérkezett. A cári udvar abból kiindulva, hogy elutasítás esetén a külföldön élő kérelmező esetleg rossz híreket keltheti, sietve megadta a hazatérési engedélyt.

Közben beköszönt az új esztendő.

A menekülők élelmezését, szállását az eladott hajó és prémek árából kellett fedezni. Ez a pénz pedig egyre fogyott. Benyovszky már azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a közös utazást itt a kínai partoknál befejezi, s nem viszi Európába sorstársait.

Ekkor azonban váratlanul jó lehetőség kínálkozott. Rátalált a francia kereskedelmi társaság két hajójára, amelyek fuvarra várva vesztegeltek a kikötőben. A „Dofine” és a „Laverdi” kapitánya elfogadható áron vállalta a menekültek átszállítását Franciaországba.

1772. január 22-én vágta neki az óceánnak és Madagaszkár érintésével július 7-én érték el a francia partokat.

A Kamcsatkáról elhajózó menekülteknek csupán fele, 37 férfi és 3 nő jutott el Európába.

Port-Louis kikötőjéből Benyovszky egyedül Párizsba utazott, és az udvarnál javaslatot tett egy Formózáni létesíthető gyarmatról. A francia államtanács viszont a közelebbi Madagaszkár francia telepeseikkel történő benépesítésével kívánta őt megbízni. Erről folytak a tárgyalások, amikor Benyovszky megkapta a pénz és élelem nélkül a tengerparton hagyott orosz menekültek levelét, amelyben felkérték, hogy a hatóságoknál járjon közbe érdekükben. Ugyanakkor többen kinyilvánították hazatérési szándékukat.

A várakozás idején újabb öt kamcsatkai pusztult el a helyi kórházban.

Windblatt visszautazott Svédországba, Hruscsov, Kuznyecov és Mejder belépett a francia hadseregbe, kapitányi, főhadnagyi és tábori gyógyszerészi beosztásban.

Amíg a madagaszkári expedíció előkészületei folytak - melyre tizenkét bajtársa kísérte el Benyovszkyt - a hazatérni kívánó oroszok továbbra is nyomorogtak, szenvedtek a korán beköszöntött téli hidegtől.

Amikor 1773. március 23-án a madagaszkári csoport elvitorlázott, az orosz menekültek is elindultak. Gyalog, Párizsba.

Egyetlen „igazolványuk” volt, a Benyovszky által kiállított útlevél, amely a kamcsatkai menekülteket magyar nemzetiségűnek tüntette fel.

550 kilométert gyalogoltak Párizsig. Az orosz követ már korábban - valószínűleg Benyovszky értesítése alapján - tudomást szerzett honfitársai elhatározásáról és a fejleményekről jelentést tett a pétervári udvarnak. Jelentéséhez mellékelte Rjumin hajónaplóját is.

Az utasítás, cári ukáz formájában, előbb megérkezett, mint ahogy a gyalog vánszorgó menekültek Párizsba értek.

II. Katalin legfelsőbb akarata a menekültek ügyében ekként nyilvánult meg:

„Ama 17 ember⁹ közül, kiket a semmirekellő Benyovszky megcsalt és elszöktetett, engedélyünkkel hazájukba visszatérhetnek, az általunk biztosított kegyelem alapján, amely személyükre kiterjed, mivel vétkeikért már eléggé bünhődtek, midőn hosszú időn át tengődve töltötték életüket tengeren és szárazföldön. Bebizonyosodott, hogy az orosz emberek szeretik hazájukat és bizakodásuk nem hagyja részvétlenül szívünket a könyörületesség gyakorlásában... Ekatyerina.”

Hotyinszkij párizsi orosz rezidens jóindulatúan támogatta a kamcsatkaiak ügyét. Hitelből „biztosította” élelmezésüket. Naponta másfél font kenyeret kaptak, és mellé hivatalos ígéretet is: szabadon megválaszthatják otthoni lakhelyüket. Nem kisebb hatalmasság, mint maga Vjazemszkij herceg, a Titkos Kancellária feje szavatolta ezt.

Így a menekültek éhesen ugyan, de ígéretekkel jóllakotva hagyhatták el Franciaországot a „Margaréta” teherhajó fedélzetén.

1773. szeptember 30-án érkeztek Kronstadtba. Innen diszkrét kísérettel vitték őket a fővárosba, ahol a fegyveres őrizettől eltekintettek ugyan, de olyan szállást biztosítottak számukra, ahol senkivel nem találkozhattak. A várost sem láthatták.

A lakóhely szabad megválasztásának ígéretére, a menekülteken kívül, már senki nem emlékezett. A Titkos Ügyosztály kiutalta az útiköltséget - Szibériáig.

Utasítás született arról, hogy a hazatérők Pétervárott és Moszkvában soha nem telepedhetnek le. Kijelölt lakóhelyük Szibéria és Kamcsatka!

Brill ezredes, a szibériai főkormányzó utasítást kapott: szigorúan őrködjék, nehogy a menekültek bárkinek, bárhol a bolserecki felkelésről beszéljenek vagy arról írjanak.

Így zárták el a cári önkény elleni felkelés bűnbánó tanúit a társadalomtól.

A hazatérők eltávolítását a fővárosból olyannyira sürgősnek ítélték, hogy hat nappal Oroszországba érkezésük után, 1773. október 5-én máris útnak indították őket - a télbe, Szibériába.

Ezzel, három esztendő múltával ugyanott értek véget az események, ahol elkezdődtek - Bolsereckben.

Csak közben az a 16 röghöz kötött orosz alattvaló megismerte és bejárta a fél világot.

⁹ Egy férfi az ügyintézés közben meghalt. Így a hazatérők csak tizenhatan maradtak.

Benyovszky Móric

Benyovszky Móric helye és szerepe a XVIII. századi magyar és egyetemes történelemben, a nagyszámú, személyével és működésével foglalkozó tanulmány ellenére mindmáig kevésbé ismert és ellentmondásos.

Életművének eltérő megítélése elsősorban a vonatkozó dokumentumok elégtelen ismeretéből adódik. Életének egyes szakaszairól szinte semmi vagy egyoldalú tájékoztatás jelent meg csupán, s dokumentumok helyett a közvélemény, de olykor a tudomány is ráaggatta a kalandor szerepeket és jelzőt.

Való igaz, hogy meglehetősen nehéz eligazodni a szövevényes, helyenként rögzös, máskor megmerészen ívelő életúton, melyen korának barokk ízlését is kötelező teherként mindig hátán hordozta, betartva a környezet által elvárt viselkedésformákat. Sokan abból vonnak le jellemre és cselekményeire vonatkozóan elmarasztaló következtetéseket, hogy felnagyította saját szerepét az egyes eseményekben és magasabb titulusokat használt, mint ami megillette volna.

E bírálók figyelmen kívül hagyják azt a körülményt, hogy Benyovszky kortársai is hasonló módon viselkedtek. Egy szerény hallgató ember Benyovszky korában a politikának még közelébe sem juthatott volna. Kenneth Roberst az *Északnyugati átjáró* írója találóan jellemezte a XVIII. század sikeremberét:

„Az amerikaiak - és amint tapasztaltam, az európaiak is - elvárják a nagy emberektől, hogy nagyképűen viselkedjenek. Ha úgy viselik babérjaikat, mint egy közönséges halandó a kalapját, hamarosan kétségbe vonják nagyságukat.”

Ezért szükséges, hogy a mindenkorif korfelfogással és politikai divattal szemben, a forráskritikailag ellenőrzött történelmi okmányok alapján rajzoljuk meg a „nagy emberek” portréját.

Benyovszky Móric valóságos alakja a világ különböző részein létező hat levéltár iratrengetegéből rajzolódik ki. E dokumentumok nemcsak egy életmű eddig ismeretlen, a kritikai kiadásokban sem említett eseményeihez vezetnek el, hanem - mint esetünkben is - nemzeti történelmünknek egy jelentős fejezetét tárják elénk.

A bolserecki felkelés előkészítésében és végrehajtásának minden részletében érezhető Benyovszky elkötelezettsége a szabadságeszme iránt.

Ez a meggyőződés vezette a lengyel függetlenségi harcban, Madagaszkáron is, ahol francia megbízói ellenére egy európai befolyástól mentes, független állam megteremtésére tett induló lépéseket, és ez az eszme vezette el az Újvilágba is, hogy felajánlja szolgálatait az Amerikai Egyesült Államok függetlenségért harcoló hadseregnek.

A Benyovszky tetteit irányító vezéreszmére először az utónevét büszkén viselő Jókai Mór irányította rá olvasóközönsége figyelmét:

„Benyovszky Móric határozott, komoly, fennkölt jellem, akinél a lángész csak gazdagon dotált természeti adomány nagy eszmék megvalósítására. S ez a - korát messze megelőzőtt - eszmekör nyújtja a kulcsot az egész történet világos megértéséhez.”

Minden törekvésében, „a többi indulatok közül messze kimagasló eszme: a szabadságvágy”.

Éspedig nem az egyéni megszabadulás ösztöne, „hanem a rabláncok alatt nyögő népek felszabadítása”.

Ehhez a Jókai által elképzelt Benyovszky-portréra rajzol néhány ecsetvonást a bolserecki felkelés krónikája.

A tanulmányhoz felhasznált levéltári és fontosabb irodalmi források:

1. Régi Iratok Központi Levéltára, Moszkva. *Centralnij goszudarsztvennij arhiv drevnyih aktov* (CGADA). F. 6. ed. hran. 409. Gyelo a proiszsedsem v Kamcsatke v Bolsereckom osztroge ot szoszlannih zlodejev bunte. Nacsato v 1769 g. Koncseno v 1774 g. - fol. 14-18.
2. *Uniwerzytet Jagiellonsky. Biblioteka Jagiellonska.* - Krakkói Jagelló Egyetem Könyvtárának Kézirattára. „Benyovszky iratok.”
3. *Algemeen Rijksarchief* - Holland Nemzeti Levéltár. Hága. „Factory Japan” fond okmányai. N 481/1771; 495/1771; 80-81/1772-Canton; 282/1772-Canton; 322/1772-Canton; 393/1772-Factory Japan.
4. *The Library of Congress* - Washingtoni Kongresszusi Könyvtár Kézirattára. „Benjamin Franklin Papaers” - Second Series; „Georg Washington Papers” - Fourth Series fondjaiban őrzött Benyovszky dokumentumok.
5. Amerikai Filozófiai Társaság Könyvtára, Kézirattár - Philadelphia. „Benyovszky fond.”
6. *Memoirs and Travels of Mauritius Augustus count de Benyovszky...* Written by himself. Translated from the oroginal manuscript. London, MDCCXC. (Benyovszky Móric Ágost grófnak, a magyar és Lengyel királyságok mágnásának, a lengyel konföderáció egyik fejének emlékiratai és utazásai; melyek tartalmazzák katonai miveleteit Lengyelországban, kamcsatkai száműzetését, onnan megszabadulását, s az északi Csendes-tengeren való utazását Japan és Formoza érintésével, majd Kantonéval Kínában; majd a francia kormány megbízása folytán tett kísérletet Madagaszkár szigetén való telepítésre - írva saját maga által, lefordítva az eredeti kéziratból 1790-ben.)
7. Jókai Mór: *Gróf Benyovszky Móric életrajza*, saját emlékiratai és útleírásai. Afanázia. Regény, Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó.
8. A Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézete és a Magyar Földrajzi Gyűjtemény által 1986. május 22-23-án, Benyovszky Móric halálának 200. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyagából, a *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1987. 3. számában:
Krizsán László: Benyovszky Móric helye és szerepe a XVIII. század történelmében.
Apollon Boriszovics Davidson (Moszkva): Benyovszky társai a bolserecki felkelésben.
Viera Pavlikova (Pozsony): Benyovszky Móric alakja Szlovákiában.
Bernard Le Calloc'h (Párizs): Benyovszky Móric dossziéja a Francia Nemzeti Levéltárban.
Lugosi Győző: A Benyovszky-kutatás eredményei és kérdőjelei.
Dojcsák Győző: Benyovszky Móric életének amerikai vonatkozásai.
Francis S. Wagner (Kensington, USA): Benyovszky Móric Amerikában.
9. Ifj. Jankó János: *Gróf Benyovszky Móric mint földrajzi kutató*. Kritikai megjegyzések Kamcsatkától Makaóig tett útjára. - Kilián F. Bizománya, Budapest, 1890. p. 31.
10. Gróf Teleki Pál: *Atlasz a Japáni szigetek cartographiájának történetéhez.* - Budapest, 1909. Benyovszkyra vonatkozó részek a 150-159. oldalakon.
11. Thallóczy Lajos: *Gróf Benyovszky Móric haditengerészeti és kereskedelempolitikai tervei.* Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1901.
12. Magyar Hírmondó, 1786. p. 143.

13. Julius Slowacki: *Beniowski*. Wroclav, 1949.
14. *List Maurycego Beniowskiego do Kazim Pulaszkiego*. Kzas. No. 191. 1834.
15. Berg, V.: *Pobeg grafa Benyovszkogo iz Kamcski vo Franciju*. Szin otecsesztva, 1821. No. 27.
16. Bogoljubov, N. P.: *Graf Moric Benyovszkij*. Moszkva, 1894.
17. R. R. B.: *Ljubopitnij akt iz biografii Benyovszkogo*. Russzkij vesztik, 1842. No. 5-6.
18. Rjumin, I.: *Zapiszki kanceljarishta Rjumina a priklucsenyah ego sz Benyovszkim*. Szevernij archiv, 1822. No. 7-7.
19. Szgibnyev, A. Sz.: *Bunt Benyovszkogo v Kamcsatke v 1771. g.* Russzkaja sztarina, 1876. Janvar.
20. Szgibnyev, A. Sz.: *Isztoricseszki ocserk glavnejsih szobitij v Kamcsatke*. Morszkoi szbornik, 1869. No. 6.
21. *Zapiszki o bunte, proizvegyennom Benyovszkim v Bolsereckom osztroge i o poszledsztviah onogo*. Russzkij arhiv. Vip. 1-2. Moszkva, 1865.
22. Davidson, A. B.-Makrusin, V. A.: *Zov dalnih morej*. Moszkva, 1979.
23. Eufrosina Dvoichenko-Markov: *Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowszky*. In: *Studies on Benjamin Franklin...* Philadelphia, 1955. p. 405-417.
24. *The Writings of George Washington from the Original Manuscript Sources 1745-1799*. Editor: John C. Fritzpatric. Vol. 24. Washington. p. 77-78.

.oOo.